

MOLDVAI Magyarország

Gazeta Ceangăilor Maghiari din Moldova

2017. Tél

ÚJ SOROZAT XXVII. ÉVF. 4. SZÁM (311.)



Áldott ünnepeket és boldog új esztendőt kívánunk minden kedves olvasónknak!

Tartalomjegyzék

Kerek erdő, csendész patak... ..	3
XVI. Csángó Nap Csíkszeredában	4
HALÁSZ PÉTER: Kerek erdő, csendész patak... (<i>Nagypatak sorsa, történelme, hagyománya</i>).....	8
HALÁSZ PÉTER: Codru verde, apă lină... (<i>Soarta, istoria și tradițiile satului Valea Mare</i>).....	14
PETRES LÁSZLÓ: Nagypatak helynevei	21
OLÁH-GÁL ELVIRA: Látogatóban Nagypatakon	25
MIRK SZIDÓNIA-KATA: Az Úr és a nép szolgálatában	28

Lapszámunk szerzői

BORBÁTH ERZSÉBET (1945, Csíkrákos) nyugalmazott magyartanár, Csíkszentmárton
HALÁSZ PÉTER (1939, Budapest) néprajzkutató, Gyimesközéplök
MIRK SZIDÓNIA-KATA (1973, Csíkszereda) néprajzkutató, Csíkszereda
OLÁH-GÁL ELVIRA (1954, Csíkpálfalva) újságíró, Csíkszereda
PETRES LÁSZLÓ (1975, Újtusnád) magyartanár, Lujzikalagor



Kiadja a SZÉKELYFÖLD ALAPÍTVÁNY
A kiadásért felel: FERENCZES ISTVÁN elnök

Felelős szerkesztő: MIRK SZIDÓNIA-KATA
Munkatársak: BARTHA GYÖRGY, HALÁSZ PÉTER, IANCU LAURA,
OLÁH-GÁL ELVIRA
Korrektor: FERENCZ S. CSILLA
Grafikai szerkesztő, fotó: ÁDÁM GYULA
Tördelőszerkesztő: BODOR ZSOLT

Készült a Pro-Print Könyvkiadó digitális nyomdájában.
Tel.: +40 266 314 257 • Csíkszereda, Nagyrét u. 22 sz.

Postacím: 530170 Csíkszereda, Tudor Vladimirescu u. 5. szám,
tel.: +40-266-311026 e-mail: moldvaimagyarsag@gmail.com

Internetes elérhetőség: www.hargitakiado.ro

A lap ára: 5 RON. Előfizetési díj: belföldieknek egy évre 20 RON, külföldieknek egy évre 35 RON.

Előfizetni a szerkesztőségben vagy postai utalvánnyal lehet, amelyet a szerkesztőség címére, ANTAL MARGIT nevére kérünk postázni.
Bankszámla: Fundația Székelyföld BCR Miercurea Ciuc, Sucursala Harghita
Lejzámla (cont lei): RO10RNCB0152042365850001
Valutaszámla (cont valută): RO26RNCB0152042365850004
Folyóiratunk Magyarországon megrendelhető a Magyar Napló szerkesztőségében (1092 Budapest, Ferenc körút 14. I. em. 5.)

TÁMOGATÓINK



Felföldi Elek – Budapest
Fodor Albert – New York
Dr. Porcza Antal – Mosonmagyaróvár

Kerek erdő, cëndész patak...

93. KERÉK ERDŐ...

Eredeti finalis. Parlando, $\text{♩} = 134$

Ke - rek er - dé, cën - dész
pa - tak, hej ke - rök
er - dé, cën - dész pa - tak.

2. Jaj be rász legiennek attak.*
3. Sz e faluból ki nem attak.
4. Csak szomszédba átal attak.
5. Mégesz rász legiennek attak.
6. Sz éjjel eszik nem aluszik.
7. Nappal nyugszik nem dógozik.
8. Sz amikor meg otthon vótam.
9. Kóró kezett virág vótam.
10. Leszakasztott ed cuf legien.
11. Keze kezett elhírvasztott.
12. Sz uljan vótam mend e ruza.
13. Sz elhírvattam mend e muha.
14. Mend e mezén lekaszált fű.
15. Lekászajják sz megasszajják.
16. Még eccer liján lehetnék.
17. Megtudnám ien válosztani.
18. Sz ed magosszat sz ed pirosszat.
19. Magam legyek mend e nádszál.
20. Pirasz legyen mend e ruza.

Énekelté Róka Róza Nagypatakon, 1932. júl. 24-én. XIII. fonográf henger d. dallama. Bartók Béla lejegyzése.

* Minden sor megismétlendő.

In Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Kolozsvár, 1941. 363.

XVI. Csángó Nap Csíkszeredában

A Csíkszeredában tanuló csángómagyar diákok éneke zengte be november 12-én a csíkszeredai Millenniumi templomot, amelynek harangjai a csángókért szóltak. Sárközi Sándor piarista szerzetespap celebrálta a szentmisét, a perselyezés pedig Szarka Felicia és családja megsegítésére történt. A külsőrekecsini Szarka család háza október 4-én vált a lángok martalékává. Felicia 2001-ben kapcsolódott be az induló csángóföldi magyar oktatási programba, akkor saját házában, délutánonként foglalkoztak a gyermekekkel. Nem azok közé tartozik, akik szerencsések voltak magyar középiskolában érettségizni, vagy magyar nyelvű tanítóképzőt végezni. Ő egyszerre tanulta és tanította a magyar betűvetést. „Hetente kétszer Hegyeli Attila kijárt Rekecsinbe, tanított írni, olvasni, közben iskolán kívüli foglalkozásokat tartottam, táncot, éneket tanítottam, kézműves foglalkozásokat tartottam, majd írni és olvasni is tanítottam a gyermekeket. Így kezdtük el az egészet!” – emlékezik vissza a kezdetekre. Feliciának háza, szemben a később épült Magyar Házzal, mindig nyitva állt a pedagógusok vagy ide látogató idegenek előtt, de ő maga Csíkfaluban vállalt tanítói állást, amelyet versenyvizsgálával foglalt el. A román tannyelvű iskolában olyan pedagógusként foglalkozik a gyermekekkel, aki nem szégyell megszólalni magyarul, aki, ha szükséges, magyarra fordítja a szót. „Csángómagyarként nem hagytam ott a falumat, ott voltam és vagyok, valahányszor szükség van rám, mert – ezt mindig és mindenhol elmondom – a szívemből nem veszi ezt ki senki, soha, hogy ki vagyok.” Ma már nagyobb, a faluközösségnek szóló programok – tánc tábor, szüreti multság, stb. – szervezésében vállal szerepet, és tette ezt akkor is, amikor októberben leégett a házuk. A család (két gyermekükkel) az általuk fenntartott kis bolt hátsó szobájában húzta meg magát, itt készülnek a télre. Felicia nem sír, nem kesereg, elfogadta a sors csapását, most azon van, hogy egy kis fürdőszobát kialakítsanak még a kemény tél beállta előtt, majd tavasszal kezdik előlről, mondja bizakodóan.

Aki megteheti és szeretne segíteni, íme a bankszámlaszám:

*Név: SARCA FELICIA, FUNDU RACACIUNI,
BACAU, ROMANIA*

SWIFT-BIC: OTPVROBU

Számlaszám: RO07OTPV290000297370HU01 (forint)

RO03OTPV290000297370RO01 (lej)

RO57OTPV290000297370EU01 (euro)

Megjegyzés: Adomány házépítésére.

A XVI. Csángó Napot idén rendhagyó módon a Magyar Nyelv Napja tiszteletére szervezték meg. A Magyar Országgyűlés 2011-ben nyilvánította november 13-át a magyar nyelv napjává annak emlékére, hogy 1844-ben V. Ferdinánd magyar király ezen a napon szentesítette a magyar nyelvet hivatalossá – államnyelvvé – tévő törvényt. 2015-től Romániában is hivatalos ünnep.

Szentmisével kezdődött, majd délután *Jelentés a nyelvi határról* című ünnepi műsorral folytatódott a rendezvény-sorozat a Csíki Játékszín kamaratermében. A Csángó Továbbtanulók Közösségének diákjai *A moldvai magyar tájnyelv szótárának* szócikkeiből válogatott összeállításukkal nyitották meg a műsort, majd átadták a szót a négy díszvendégnek.

Halász Péter Péntek János nyelvész professzor üdvözlő szavait tolmácsolta, majd előadásában hangsúlyozta, hogy csángó nyelv nem létezik, a moldvai magyarság nyelve tájnyelv és a moldvai magyarok tájnyelven beszélnek.

Duma István-András elmesélte, hogy sokan csak a Miatyánkot ismerték magyar nyelven, ebből tanulták meg a szavak jelentését, és a kiejtést is. Példákkal próbálta érzékeltetni és alátámasztani azt a véleményét, miszerint igenis létezik csángó nyelv.

Borbáth Erzsébet felidézte a kezdeti éveket, amikor Csíkszeredába kerültek iskolába a moldvai magyar gyermekek, a gondokat és örömeiket, melyekkel szembetalálkoztak a pedagógusok, majd arra biztatta a jelenlevő diákokat, hogy ne szégyelljék használni anyanyelvüket, mert ez az emberi méltóság alapja.

Ferencz Gabriella több mint tíz éve dolgozik a csángómagyar oktatási programban, tanított Moldvában is, jelenleg a csángó bentlakás vezetője. Szeinte az emberek legszebb nyelvnek az anyanyelvüket tartják, de sajnálatos módon a mai csángó gyermekek többségét már román nyelven dajkálják, ezzel a nyelvvél találkoznak először. Mi hozzájuk képest kiváltságos helyzetben vagyunk, de anyanyelvünk megőrzésére nekünk is tudatosan oda kell figyelniünk, mert fakulásával gyökereink is meggyengülnek.

A műsor zárómozzanataként a négy meghívott vendéget, valamint Nyisztor Tinka néprajzkutatót a Hargita Megye Tanácsa Kájoni János-díjban részesítette a moldvai magyarok identitásának megőrzésében nyújtott eredményes munkájukért.

A lesötétített kamarateremben jól érvényesültek a háttérben kivetített moldvai Ádám Gyula-fotók, az ünnepélyes hangulatot pedig tovább emelték Fülöp Zoltán színművész szavatai is, aki Ferenczes István, Fe-

rencz Imre és Duma István-András verseiből válogatott. A rendezvénysorozat az elmaradhatatlan táncházzal ért véget, ahol a Csíkszeredai Gyermek Ház Serke táncportja, valamint a Borsika együttes táncosai biztosították a jó hangulatot. (O.-G. E. – M. Sz.-K.)

HALÁSZ PÉTER: JELENTÉS A NYELVI HATÁRRÓL¹

Mióta megkaptam a Hargita Megyei Kulturális Központ fölkérését, hogy a Magyar Nyelv Napjára szervezett Csángó Napon mondjak pár gondolatot a „csángó nyelv”-ről, az jutott eszembe, amit Petőfi Sándor írt a Füstbe ment tervben: „jutott eszembe számtalan szebbnél-szebb gondolat...”. Mindenekelőtt azt szeretném hangsúlyozni, hogy „csángó nyelv” – nem létezik. Ezt jó lenne, ha beletölthetnénk mindenkinek a fejébe, hogy megértsék a nyelvészek, felfogják a püspökök és mindenki, akit érint, még a moldvai magyarságból származó tanultabb, de nem elég tanult, vagy nem eléggé tájékozott, bármennyire jó szándékú értelmiségiek is. Mert a tudatlanságon, a tájékoztatlanságon alapuló tévedést, vagy a jó reklámfogásnak ígérkező pontatlanságot – bármilyen tisztességes is a szándék –, a rosszakarat menten kihasználja, felhasználja, sőt ellenünk fordítja. Hányszor hallottuk, még magas rangú egyházi vezetőktől is, hogy azért nem lehet a moldvai magyar templomokban anyanyelvű miseszolgálat, mert liturgiája nincs lefordítva csángó nyelvre! Hát vajon székely nyelvre le van-e fordítva? Palócra, kalotaszegire, matyóra, szögedire...? Kacagnunk kellene az effajta kifogásokon, ha nem lenne súlyosan komoly, hiszen egy népcsoport létét veszélyeztetheti ez a – jó vagy rosszindulatú – tudatlanság.

Természetesen nem vethetjük általában az emberek szemére, hogy köznapi beszédjükben csángó szótesztről, csángó fesztiválról, vagy éppenséggel Csángó Napról beszélnek, beszélünk. De tudnunk kell, hogy itt a 'csángó' szó sohasem tárgy, hanem mindig jelző, mégpedig a 'magyar' szó jelzője, ha nem is mondjuk ki minden alkalommal a teljes szóösszetételt: *csángómagyar*. Mint ahogy beszélünk székely kapuról, kalotaszegi legényesről, matyó viseletről vagy palóc tájszólásról, ha rendszerint nem is nevezzük meg a tárgyat, annyira természetes, hogy székelymagyarról, palócmagyarról, csángómagyarról van szó. Csak kényelemből, megszokásból, netán tudatlanságból, vagy – még kimondani is szörnyű! – rosszindulatból hagyjuk, hagyják el. Például népszámlálások alkalmával, amikor még külön rovatot is nyitnak a 'csángó'-k számára, azzal a sunyi szándékkal, hogy minél kevesebb legyen a *magyar*. Azt javaslom tehát, hogy csak nagyon indokolt esetben, hogy úgy mondjam, csak a beszélt vagy az írott nyelv színesítésére, stílusának változatosabbá tétele érdekében használjuk a *csángó* jelzőt, mintegy a 'moldvai magyar' kifejezés szinonimájaként. Nagyon fontos dolgok ezek itt, a „nyelvi határon”!

A moldvai magyarság nyelve ugyanis – *tájnyelv*. A moldvai magyarok *tájszólásban* beszélnek. Sokszor

romlott, máskor rontott, idegen szavakkal megtámogatott, a ritka használat miatt megkopott, kificamodott tájnyelven közlik gondolataikat, érzéseiket, vagy indulataikat. Nem ők tehetnek róla, hogy az a gyönyörű, középkori szépségű, nyelvújítás előtti eredetiségében csillogó magyar tájnyelv, amivel a 20. század elején, közepén találkozhattak a közöttük járók, az utóbbi 50-60 esztendőben elszürkült, sokszor eldurvult, árnyalatai elvesztek, színei megkoptak, hiszen nem az elevenen élő közösség tartósította, hanem idegen hatások, a rádió és a televízió, az idegen nyelvű oktatás, miseszolgálat rongálta. Nem a moldvai magyarok tehetnek arról, hogy az állami oktatás általánossá válása óta, néhány bátortalan próbálkozástól eltekintve soha nem volt módjuk, hogy tanult emberek segítségével műveljék és értékeljék anyanyelvüket. Nem ők tehetnek róla, hogy anyanyelvű iskolák hiányában a technikai változásokkal, az iparosodással, a városiasodással és az életkörülmények változása során jelentkező újabb és újabb fogalmakat anyanyelvükön nem tudják kifejezni, ezért egyre több szót kölcsönöznek a román nyelvből. Magyarországon és Erdélyben is súlyosan veszélyeztetik anyanyelvünket az idegen szavak, amiket kényszerűségből, kényelemből, oda nem figyelésből, vagy éppenséggel sznobságból használunk, de ott mégis vannak anyanyelvű iskolák, ahol nyelvtannal, nyelvveléssel foglalkozó tanárok igazítják, javítják – ha javítják – a helytelen szóhasználatot, vagy írásmódot. Azok a magyar testvéreink azonban, akik történelmi sorsukból következően Moldvában élnek, ilyen segítségre nem számíthatnak. Így megmaradtak a szüleiktől öröklött, egyre korszerűtlenebb tájnyelvükkel, vagy átváltottak a románra. Üdítő kivételek természetesen ott is vannak, meg itt is, főként azok, akik a csíkszeredai iskolákban tanulhatnak.

Mert a tisztán tartott tájnyelv semmilyen szempontból nem értéktelenebb, mint az irodalmi nyelv, csak másra való. Ismerni kell, hogy mikor melyiket használjuk, és érzékelni kell az árnyalatok kifejezésére szolgáló lehetőségeket. Moldvában született, de Erdélyben, vagy Magyarországon élő ismerőseim, barátaim, vagy éppenséggel pusztinai születésű felségem, többé-kevésbé elsajátították az irodalmi magyar köznyelvet és rendszerint jól érzékelik ezt a különbséget. Én például mindig tudom, hogy nejem mikor beszél a telefonon szüleivel, vagy valamelyik falubeli rokonával, és nem elsősorban a beszéd témája alapján, hanem a szóhasználatból, még inkább a hangok ejtéséből, a telt *ā*, a zárt *ē* hangokból és még egy sor apró hangtani sajátosságából, hangsúlyozásból. Gábor Felicia könyveit olvasva sokszor elgondolom, hogy a most Szerbiához tartozó Délvidéken született élete párja talán még erőteljesebben érzékelheti a lujzikalagori tájnyelvet, mikor Felicsi az édesanyjával beszélget. Például így: „*Kicská vótam, mámokám. Háromvaj négyasztándöská. Mentám magamra grödinicába. S minden sorkan kárástálák. Máámé, magamra félek. Mentám még e lépést. Sö még egygát. Sugy fájt. Sö mánnyrá fájt, hoj magamra mágámra vajak. Sö magamra menek.*”

*Bá akartam, hoj ott lejjél. Az én mámám. Hoj kázámet fogd, hoj ál ná vásszák. Hoj szájamat nezd, ha bászélek. Hoj szememet lásúroid, ha bögök. Mikor mágbotlok. Sö hányccor mágbotlottam. Hoj méges álássák. Hoj fájjon. Hoj böggják. Hoj há ha akkor cscsak úgy ott leszel. Máglátod. Mághallad. Sö mágölálsz.*²² De nem hiszem, hogy akárki ennek alapján „csángó nyelvről”, netán „kalagori nyelvről” akarna – komoly formában – beszélni. Mint ahogy nem beszélünk szögedi nyelvről sem, noha ott olyasmit is mondanak, hogy „öttem könyeret möggyel”, vagy eszembe jut egy kedves főnököm édesanyja, akit mikor meglátogattunk a Biharban lévő Berekböszörmény faluban, egy darabig hallgatta, hallgatta az én pesties beszédemet, aztán egyszer csak megszólalt, „Jaj, Píterkém, maga oljan írdekessen beszil.” Hát ez „bihari nyelven” lett mondva? Dehogyan, ezek szegedi, bihari és csángó nyelvjárásban beszélő magyarok voltak egytől egyig. Mint ahogy a csángók is *moldvai tájnyelven beszélő magyarok*. Már akik napjainkig megőrizték szüleik, nagyszüleik anyanyelvét.

A Magyar Nyelv Napjának és a mára helyezett Csángó Napnak szép, megszívlelendő és öntudatot is adó mottója Kosztolányi Dezső magyar költőtől való: „*Alig akad olyan árnyalat, melyet hajlékony, rugalmas, gazdag nyelvünkön nem fejlethetünk ki.*”

Hadd tegyem hozzá, hogy hajlékony, rugalmas és gazdag nyelvünk értékesebb rétege elsősorban tájnyelvünkéből, tájnyelveinkből táplálkozik. Az tartja hajlékonyan, attól marad rugalmas, abból gazdagodik. Sokszor csak olyan apró árnyalatokkal, hogy gyerek helyett *gyermeket*, év helyett *esztendő*t mondanak, örülnek helyett *örvendenek*. Ezért kell megbecsülnünk, értékelnünk, ismernünk és őrizgetnünk a tájnyelveinket, így a székely, a bihari, a mezőszéki, a torockói, a hétfalusi, a gyimesi és a moldvai csángó tájnyelvet, annak hangsúlyozását, hangletjtését, kifejezéseit. De csak módjával, hiszen olyanok ezek, mint az ünnepi viselet, vagy mint a különleges alkalmakkor felvett fülbevaló, nyaklánc, esetleg a nyakkendő. Persze minden hasonlat sántít, de én viszolygok attól, ha valaki lépten-nyomon a *volt* segédigével tűzdeli beszédjét. Ez ugyanis a magyar nyelv régies formájában meglévő régmúlt érzékeltetésére szolgál. Annak érzékeltetésére, hogy nagyanyám, vagy stílszerűbben „*mámókám örökké mondta volt...*”, de már visszatetsző, ha úgy mondom: „*reggel mondtam volt a feleségemnek, későn jövök haza.*”

A csángók helyzetének, nyelvállapotának ismeretében ki kell igazítanunk Kölcsey lelkes mondatát: *nyelvében él a nemzet!* Egy-egy nemzet „*ősi fészke*” – ahogy Illyés Gyula mondja –, valóban a közös ősöktől örökölt anyanyelv, de a nemzet már nem csak a nyelvében él. Élhet anélkül is, úgy érteve, hogy más nyelvet beszélve, sőt más nyelvet ápolva is. Ugyancsak Illyés Gyulától tudom – tőle olvastam –, hogy ha egy diplomáciai társaságban a bemutatott idegen francia nyelven kezdi a szót, s megkérdezik, hogy franciá-e? Azonnal kiigazít(hat): dehogyis, ő normand, burgund,

vagy breton. Ugyanez a jelenség az angol szónál: angol? Dehogyan, ő ír, skót, vagy welsi... és így tovább. Tehát van, pontosabban lehet nemzeti érzés nemzeti nyelv nélkül is. Mint ahogy volt mindig is! Az aradi vértanúk, akik életüket áldozták a magyarságért, noha több mint felük még búcsúlevelét sem magyarul írta. Az észak-ír nacionalisták angolul szónokolnak a nemzeti függetlenségért, vagy ott van erre a jelenségre a legjobb példa: Liszt Ferenc, aki talán egy tucat szót sem tudott magyarul, de ő saját maga szóval, tettel, áldozatvállalással, 1849-ben még kardviseléssel is – magyarnak vallotta magát. De ezek azért pozitív kivételek. Mint például – hogy egy szívemhez igen közel álló példával visszatérjünk a csángókhoz –, a Románvásártól északra fekvő Buteában élt Bezsán Mihály bácsi (neve a román bejenări = menekült, bujdosó szóból származik) elmesélte – mégpedig románul, mert falujában már talán száz esztendeje kiveszett a magyar szó –, hogy 1956 október végén, a magyarországi forradalom vészterhes napjaiban miként hallgatták a Szabad Európa Rádió román nyelvű adásában a Budapestre érkező híreket arról, hogy magyar testvéreik harcolnak az oroszokkal.

Sokat, nagyon sokat kellene beszélni a moldvai magyar tájnyelvről. Arról, hogy miként lehetne Moldvában növelni a magyar nyelv becsületét, s általa fejleszteni a magyar nyelv árnyaltságát, hajlékonyságát, rugalmasságát – ahogy Kosztolányi Dezső mondta volt a Magyar Nyelv Napján rendezett csíkszeredai Csángó Nap meghívóján található jelmondat szerint.

BORBÁTH ERZSÉBET: VALLOMÁSOS GONDOLATOK A MAGYAR NYELV NAPJA TISZTELETÉRE SZERVEZETT XVI. CSÁNGÓ NAPOKRA

„Mit csináljunk, ha magyar szóra nyílt a nyelvünk? – mondta egy pusztinai édesanyja 1991 őszén, amikor iskolánkba, a József Attila Általános Iskolába hozta VII. osztályos kisfiát. Lehet-e ennél szebben, képszerűbben kifejezni a magyar nyelvhez tartozást, a magyar identitást, mint azzal, hogy „magyar szóra nyílt a nyelvünk”.

Pedagógus pályám legnehezebb, ugyanakkor legtöbb szakmai és erkölcsi elégtételét nyújtották a moldvai magyar gyermekek. Moldvai magyar gyermekek, mondom, mert ők itt, Csíkszeredában tudták meg, hogy csángók. A lujzikalagori Gábor Felicia úgy ír erről *Csángó vagyok* című könyvében: „A második emeleten várt minket a nevelőnő. – Á, maguk a csángók? Néztünk egymásra. Még hogy mi csángók! Néni Maric azt mondta, igen, mi vagyunk. – Ő tud magyarosan beszélni – súgta Mónika mamája. Követtük tehát a nevelőnőt. (...) A szobában harmincan voltunk. És mind csángók! Csángó Pusztinából, csángó Diószénből, csángó Magyarfaluból, csángó Lábnyikból, csángó Lujzikalagorból. Ezek voltunk mi. (...) Szobatársaimmal, akik egyben osztálytársaim is voltak, sokat neveltünk saját nyelvezetünkön. – Nálatok hogy hívják a csirkét? – Pislány. – Nálunk csürke. – És a papírt? – Hercsés. – Nálunk papíros.”

Hetedik, nyolcadikos gyerekeknek tanítottam anya-

nyelv-járásukra alapozva a magyar nyelvtant és irodalmat. Tanítottam őket VII., VIII. osztályban magyarul írni-olvasni, tanítottam nekik a magyar köznyelvet, irodalmi nyelvet, igyekeztem segíteni őket, hogy egyre könnyebben megértsék a többi tantárgyat is, hogy tehetségüknek megfelelően tovább tanulhassanak.

Köszönöm munkatársaimnak, hogy ebben a felelősségteljes munkában a maguk szakterületén ők is önzetlenül segítettek, tanították a gyerekeket. Munkánkat nagyon megkönnyítette a magyar nyelv ismerete, mert, amit nem értettek meg a gyerekek, azt románul is elmagyaráztuk. Engem székely anyanyelv-járásom segített. Számomra nem volt ismeretlen, ha azt mondták: „Ha Moldvába jó kend, járjon meg münköt es”, vagy kedveskedve azt súgták: „Milyen jó búze van kendnek”. „A menek trénel haza” sem volt érthetetlen. Egyetlen szóra emlékszem, amelyet először nem értettem: a „sérik a hasam” sérik szava, de amikor ránéztem a nagypataki kislány fájdalmas arcára, hasát simogató kezére, azonnal rájöttem, hogy a sérül, sért, sérelem szavunkról van szó. Élmény volt egymástól tanulni, felfedezni közös gyökereinket, a székely és moldvai nyelvjárások közötti hasonlóságokat, azonosságokat, különbözőségeket, tudatosítani bennük, hogy a moldvai csángó nyelvjárás a magyar nyelv egyik változata, miként a köznyelv, úgy az irodalmi nyelv is. Nagyon szerették hallgatni székely nyelvjárásomban elmesélt gyermekkori, diákkori történeteimet. Úgy örültek, hogy „kicsi leánka” koromban én is úgy beszéltem, ahogy ők. Ezekkel az énközlésekkel igyekeztem bátorítani tanítványaimat, saját nyelvjárásuk használatára, tiszteletére, nevelni őket, hogy ne szégyelljenek anyanyelvükön beszélni, ahogyan azt Péntek János professzor úrtól is olvastam. „Nem kell senkinek szégyenkeznie miatta. Mint ahogy senkinek nem kellene sem félnie, sem szégyenkeznie saját nyelve, nyelvváltozata vagy identitása miatt. Ez az emberi méltóság alapja.”

Tapasztalataim alapján meggyőződéssel állítom, hogy a moldvai csángó nyelvjárás biztos alapul szolgál a magyar köznyelv (irodalom és nyelvtan) tanításához, elsajátításához, a tehetségek kibontakozásához. Álljon itt bizonyítékul dr. Iancu Laura, költő, író, néprajzkutató, volt tanítvány *Archaikus ima gyermekhangra* című verse:

Mét sírsz, mét sírsz, Mária?
Hodne sírnék, Szent Péter,
kialudt a tűz lángja.
Paradicsom kőkertibe,
négy sarkába négy szál gyertya,
szunnyad, szunnyad Ádámnak e fiaiba
szent gondolat, szent ige.

Kimenék én ajtóm eleibe,
feltekinték a magas mennyekbe.
Szólít anyám: Mit láték?
Látom – mondom – fakanállal kezibe
égen szállni nagymamát, Tégy a tűzre, tégy a tűzre!
– így kiált.

Csendítenek mennyországba,
kigyúlnak az angyalok.
Nyiss kaput, angyal, nyújts kezet, Mária!

Köszönöm a Hargita Megyei Kulturális Központnak, hogy a XVI. Csángó Nap megszervezésével mindannyiunk számára lehetőséget biztosítottak, hogy tegyünk egy-egy szálkát, fahasábot a moldvai magyarok tűzére, hogy ki ne aludjon a lángja. Tisztelettel kérem a rendezvényen aktívan részt vevő, Csíkszeredában tanuló csángó diákokat, hogy soha ne felejtsek el Iancu Laura „Tégy a tűzre, tégy a tűzre! vesssorát, mert Sütő András szavával szólva: „tűzfelelősök” ők.

1. Elhangzott 2017. november 12-én, Csíkszeredában, a Magyar Nyelv Napja tiszteletére rendezett XVI. Csángó Napon.

2. Gábor Felicia: *Csángó élet*. Budapest, 2015. 15.



Kerek erdő, csendész patak...

Nagypatak sorsa, történelme, hagyománya

A XIX. század végén község, jelenleg falu státusban lévő Nagypatak Bákótól délre, a Szerettől jobbra, kissé a Beszterce és a Szeret összefolyása alatt található. Keletre a Szeret folyóval, délre Forrófalvával, nyugat felé Largucával, északon Bogdánfalvával határos, a Szeretbe ömlő Nagy patak völgyében található, a megyeszékhelytől mintegy 15 km-re. A Szubkárpatokhoz tartozó Bákói dombságba ékelődik, de mezőgazdasági művelésre alkalmas területei a Mezőségnek is nevezett, Szeret menti termékeny lapályon, az úgynevezett *Szeretterin* található. ¹ A források szerint a Szeret mellől áttelepült Forrófalvából szakadt jelenlegi helyére a XVII., méginkább a XVIII. században, mert a lengyelországi hadjáratba vonuló seregek útjában volt. De lakossága nem menekült el – mint több más településé –, hanem csak „elrejtőztek” a közeli erdőkben, valamint a Nagy patak felső részébe – *fejébe* –, ahol új falut alapítottak. A régi falu helyén csak a temető maradt, amit a két falu közösen használ a mai napig. ²

Jelenlegi ismereteink szerint a falu első írásos említése Petrus Bogdan Baksictól, 1641-ből való, majd 1643-ban írt róla Bartolomeo Basetti, aki 12 m hosszú és 5 m széles templomát is megemlíttette. ³ A XVII. század végén Carlo Antonio Nigrini, konventuális ferences misszionárius, a szőlőspataki részen 24, a nagypataki falurészen pedig 23 magyar családot írt össze. ⁴ 1697-ben 125 katolikus vallású lakost találtak Nagypatakon, 1776-ban pedig már 250 lélek lakta a két részt. ⁵ 1832-ben egy fatemplom és parókia épült Nagypatakon az 1436 hívő számára. Ebben az időben a beosztott pap évenként felváltva szolgált Forrófalván és Nagypatakon. ⁶

Az első, XVII. századból való adatokban tehát mint Forrófalva része tűnik fel a jelentésekben, nem is mai nevén, hanem „Lunga”-ként, „Forrófalvától nyugatra”. Ioannes Chrysostomus de Ioannes, a misszió prefektusának 1762. április 9-én keltezett beszámolójában 18 katolikus házzal és 87 hívővel. ⁷ Tizennégy esztendővel később, 1776-ban ugyanebben a forrásban Nagypatak már megnevezve, 250 katolikus hívővel fordul elő. ⁸ A település lakosságának száma gyorsan gyarapodott, szűk három emberöltő múltán, 1857-ben már 1426 lélekről olvashatunk, ami csaknem hatszoros létszámgyarapodást jelent és a természetes szaporodáson kívül számottevő belső migrációt is sejtet. Aztán ez a létszámnövekedés szinte megállt, talán ekkor következett be a Csicsollán tartott búcsút megalapozó pestisjárvány, mindenesetre a XIX. század végére csak 485 házról, 487 családfőről és 1563 lélekről kapunk hírt Nagypatakról. A források ugyanis emlegetnek egy *Csicsolla* nevű határrészt Nagypatak mellett, ami valamikor búcsújáróhely volt. A hagyomány szerint egy pestisjárvány halottait temették ide, a búcsút pedig

hálából szervezik, amiért – csodás körülmények között – megszabadultak a járványtól. Erről szólva Domokos Pál Péter egy „Uricarul” nevezetű oklevélgyűjtemény egyik dokumentumára hivatkozva – közelebbi megnevezés nélkül – megemlíti, hogy Nagypatak lakosai ősfoglaló szabadparasztozók (részes → rázeşi) leszármazottai voltak. ⁹ Ennek az összefüggésnek az a jelenség lehet az alapja, miszerint Nagypatak népessége a XVIII. század során, valószínűleg folyamatosan települt ki Forrófalvából.

A XIX. század végén már községként ismeretes Nagypatak településszerkezeti szempontból több részből áll: *Nagypatak* (Valea Mare), *Szőlőpatak* (Valea Dragă), *Felszeg* (Valea de Sus), *Alszeg* vagy *Belsőpatak* (Valea de Jos), (Valea Schitului), *Oldal* (Coştiţă), ¹⁰ valamint több más helynév – *Feketehegy*, *Kerekdomb*, *Nagymező* – mutatja, hogy kik lehettek a település határának első névadói.

1926-ban új templom épült Nagypatakon, mégpedig úgynevezett „toszkan” (mediterrán) stílusban, külön harangtoronnyal. ¹¹ Domokos Pál Péter az 1930-as évek elején járt itt, a temetőben számos magyar feliratú fakeresztet látott, de a Jerney János által száz esztendővel korábban emlegetett, XVI. századból való köemlékeket nem találta. Talált viszont egy meglehetősen folklorizálódott történetet a Fodor nevezetű, hirtelen meggazdagodott családról, amelyről a helyi szájhagyomány alapján jegyezte fel az emlékeket. A történet az akkor Bákóban élt család nagyapjáról szól, tehát maga az esemény az 1860–1870-es években történhetett. A fuvarozással foglalkozó Fodor nevű forrófalvi gazda egy alkalommal, „*Galacra érkezik, beáll egy korcsma udvarára, kifogja lovait, s a korcsma fala mellett, a nyitott ablak alatt lepihen. Meglepetésére a korcsmaiban magyarul beszélgetnek Forrófalváról, a forrófalvi erdőről, annak egy bizonyos fájáról, a fa odváról, s az odúban általuk elrejtett rengeteg aranyról, s egyéb kincsekről. A beszélgetők, mint kiderült, rablók voltak. Fodor, ki a leírt helyet nagyszerűen ismerte, azonnal befogott, és társainak azt mondta, hogy hazamegy, mert rossz álmot látott, s otthon valami baj van. Olyan sebesen hajtotta a lovait, hogy mire Forrófalvára ért, mindkettő megdőglött.*” ¹² *Feleségének csak bekiáltott: »Végy tarisnyát, megyünk gombászni!«. Elmentek. Megtalálták a sok pénzt, aranyat, de sokszor fordultak. A pénzből házat, házakat, telket, birtokokat vettek, Bákóban palotát építettek, s a mai napig nagyon gazdagok. Az öreg Fodor jó magyarnak s jó katolikusnak tartotta magát, de a síremlékén román felírás van, s fiai már nem is tudnak magyarul.*” „Így mondják” – teszi hozzá Domokos Pál Péter, mint aki maga sem tartja száz százalékosan valósnak a történetet. ¹³ A Fodor család meggazdagodásának története különböző mértékben folklorizálódva nemcsak Nagypatakon, hanem több szom-

szédos településen: Klézsén, Külsőrekecsinben, Csíkfaluban és bizonyára még máshol is ismeretes.

Nagypatak másfélezer lakosának a XIX. század végén 98%-a magyar, 1-1% pedig román, izraelita, 0,3% örmény volt. Foglalkozás szerint a felnőtt lakosság mintegy kétharmada földműves, továbbá 1 kézműves, 4 kereskedő, 8 szabadfoglalkozású, 39 munkás és 31 szolgáló. Ezenkívül nyilvántartottak még 62 csendőrt és 40 „tartalékos” katonát, akik valószínűleg nem szerepelnek az összes lakosban, hiszen nem valószínű, hogy 1890 táján magyarságukat megvalló katonákat és csendőröket állomásoztattak volna Nagypatakon. Tehát az alig több mint ezer felnőtt lakost vigyázta a mintegy száz egyenruhás. No meg egy reverendás: Romilla Bonaventura (1891–1971), aki forrófalvi plébánosként a nagypataki magyarokat is felügyelte. Erről a Husz város Corni nevű katolikus negyedében született papról 1934-ben még a száraz nyelvtudós Csúry Bálint is kénytelen volt megállapítani, hogy „a szószerket és papi hivatását politikai célok szolgálatába állítva nemcsak száműzte a templomból a magyar szót, de Isten szolgájához méltatlan módon a szószerkről kijelentette: »Legyen átkozott a magyar nyelv, és aki magyarul beszél!«” A faluban pedig megtiltotta a guzsalyasokat és kalákákat, mert ott – mily meglepő – magyar nyelvű beszéd és nótázás folyt. Hogyne beszélgettek (énekeltek, táncoltak, játszottak, szóttek, hímeztek) volna magyarul, mikor már a XVII. században Carlo Antonio Nigrini által készített összeírás szerint is magyarok voltak az ott élők családnevei: Farkas, Domokos, Bartos, Antal, Dávid, Bene, Siculus (Székely) stb.¹⁴ Csúryhoz hasonló tapasztalatokról számolt be az ugyancsak akkoriban arra járt Veress Sándor is, akinek egy odaváló öregasszony elmondta, hogy a (Nagypatakot is „felügyelő”) forrófalvi plébános „hamis ember”, „nem engedi meg a kántornak sem, hogy magyarul énekeljen; sokan vannak, mint ő is, kik nem tudnak románul, s vagy Klézsére mennek Martinás páterhez, vagy Bogdánfalvára mennek a paphoz – Neumann Péterhez – gyónni, aki németként is megtanulta hívei anyanyelvét. Elmondja, hogy ők, öregebb fehérepek sokan vannak, hogy nem tudnak román szót. Csak a férfiak meg a fiatalok, kiket az iskolában megtanítanak, tudnak.”¹⁵

A statisztika szerint Nagypatak lakossága a következőképpen alakult:

Év	1776	1858	1902	1912	1930	1992	2002
Lélekszám, fő	250	1436	1560	1792	1773	2268*	2170*

*Tekintettel arra, hogy az újabb népszámlálások csak egyben adják meg Forrófalva és Nagypatak lélekszámát, Tanczos Vilmos nyomán a római katolikus népességre vonatkozó pontosabb adatok arányában (55-45%) osztottuk meg az adatokat.¹⁶

A település lakossága a nyelvészek szerint „magyar nyelvű” és a „déli csángó nyelvjárást” beszélők, amint Gustav Weigand német nyelvész megállapította. Hozzáteve, hogy „itt az aszszonyok vagy egyáltalán nem, vagy igen gyengén beszélnek románul.”¹⁷ Csak a „szocializmussal” bekövetkezett városokba ingázással kezdődött népkéverés változtatott ezen az állapoton,



de ortodox vallású románokból még 2002-ben is csak mintegy tucatnyian éltek Nagypatakon. Tanczos Vilmos egyetemi tanár, kutatásai nyomán 2000-re becsüli Nagypatakon a magyarul beszélők számát, ami 78%-ot jelent.

A település lakossága évszázadokon keresztül szinte kizárólag római katolikus vallású volt, s az jórészt ma is. 1697-ben 125-en voltak. Hatvanöt esztendő múlva, az 1762-ben Ioannes Chrysostomus de Ioannes missziós prefektus által keltezett jelentésben 87 hívőről esik szó, 1776-ban pedig 250 római katolikusról. Erőteljes lehetett tehát a XVIII. században ezen a tájon is a belső migráció. A madéfalvi veszedelemből elmenekült székelyeket Moldvába kísérő Zöld Péter Forrófalva filiájaként említi¹⁸. Kovács Ferenc szerint 1867-ben már önálló plébániája volt Nagypataknak¹⁹ 1426 katolikus lakossal, de plébános nélkül, a forrófalvi plébános látta el – úgy ahogy – a nagypataki híveket. Nem tudjuk, hogy pontosan mennyi ideig volt plébános nélkül a nagypataki egyházközség, mindenesetre 1953-ban „újra megnyitják a nagypataki parókiát, mikor leszakadt a forrófalvi plébániáról”²⁰ 1992-ben 2860 lakosából 2825 volt katolikus, ami 98,8%, 2005-ben 850 család, illetve 2557 lélek volt a katolikusok száma.

Nagypatak fából készült temetői kápolnájához sok legenda fűződik. A szájhagyomány szerint a XV. században épült, Szent Márton tiszteletére, Ștefan cel Mare moldvai fejedelem kezdeményezésére, aki – az 1937-ben született helybéli megyebíró szerint – „minden győztes csatája után csinált egy-egy templomot. Itt a dombon akkor nagy csereerdő volt, s abból épült a templom.” Azt már nem tudta megmondani a kedves



őreg megyebíró – nyugodjon békében –, hogy az ortodox oláh fejedelem miért épített volna római katolikus templomot. Bár Moldva történelmének a mainál toleránsabb időszakában ez sem lehetett elképzelhetetlen. A temetői kápolnának évente egyszer tartják a búcsúját, s ilyenkor a mise a temetőben folyik, hiszen a templomocskába nem férnek be a megjelentek. Itt nyugszik az elhelyezett kereszt tanúsága szerint Petrás Ferenc kántor, Incze János édesapja. Keresztjét fia készítette és a következő sorokkal látta el: *Itt az / Urnak / Sz. / Nevé / ben / Petrás Ferencz megpihen / Míg a trombita szavára a nagy napon felsejken / Elhunyt / Életének / 68^{ik} / Esztende / jében / Forrófal / vi / kántor / ságának 50 / Május 5 / 1843 / A Halálát / kesergik / hitvese / magzati / vérei / Jóakarói*

A templom ajtaján a következő írás olvasható: *Bálint Márton csinálta*. Tudomásom szerint ez az egyetlen, Szent Márton nevére szentelt római katolikus templom egész Moldvában.

A település újabb templomának Szent Mihály a védőszentje. 1832-ben épült kő alapon, fából. Elképzelhető, hogy nem ez volt az első falubeli templom, mert már korábról is emlegettek templomfelújítást. Az 1833. évi vizitatori beszámoló szerint egy Stanislau Zamoiski nevű – nyilván lengyel – plébános egy esztendeig Forrófalván, majd ugyanennyi ideig Nagypatakon szolgált, s ott templomot és paplakot építtetett. Ebből világosan kitűnik, hogy a két település akkor már különvált egymástól, továbbá hogy a Szentlélek tiszteletére épült nagypataki templom hozzávetőlegesen a jelzett időben létesült. De egy évszázad

múltán nyilván kicsinek bizonyult, mert 1920-ban lebontották és négy esztendő alatt új, kőből és téglából készült templomot építettek „toszkán” (mediterrán) stílusban, külön haranglábbal. Az új templom alapját 1930. július 27-én szentelték fel, amit maga a jászvásári püspök, Rab Mihály – alias Mihai Robu – végzett el. Az éppen ott tartózkodó Veress Sándor nem valami felemelő ünnepségként írja le az eseményt, de talán hitelesen: *„Amint a püspök meredek földhányások szélén, maga előtt egy kanna szenteltvizet izzadva hordozó káplántól, háta mögött Martinás pátertől támogatva, megmászta a meredekeket, miközben a helyi plébános – kitől különben hívei egyáltalában nincsenek elragadtatva, nem szeretik vad, magyarellenes természetűe miatt – karabélyokat sütögetett a nagyobb hatás kedvéért.”*²¹ Az új nagypataki templom védőszentjét a Szentlélekről Szent Mihályra változtatták, de az új patrónus nem sok védelmet nyújthatott, mert 1944. november 10-én és 1977. március 4-én a földrengések nagyon megrongálták,²² de a hívek mindkét alkalommal helyreállították.

Az 1948. évi tanügyi reform alapján Nagypatakon is bevezetett fakultatív anyanyelvi oktatás eredményeként 1951-ben két tanító tanította a magyar nyelvet 366 tanulónak az iskolában. Ez a lehetőség azonban az 1950-es évek közepére megszűnt, 1998-tól működik viszont a Szeplőtelen Fogantatás Háza, ahol a svájci karitás támogatásával ferences apácák tanítanak – formálnak – román nyelven csángómagyar gyermekeket.²³

Nagypatak népessége túlnyomó részben a mezőgazdaságból élt és él. A rendelkezésre álló földterület azonban meglehetősen csekély, szántóból az 1890-es adatok szerint átlagosan még két hektár sem jutott egy-egy családra. Pedig ez már az 1864. évi „földosztás” utáni állapot, amikor a jobbágyfelszabadítás rendelkezése értelmében kiosztottak összesen 760 fálcsa földet, ami hozzávetőlegesen ezer hektárt jelentett,²⁴ persze nemcsak szántó, hanem bőven volt benne legelő és kaszálóhely is. Hozzávetőleges számítással egy földműves családra kevesebb mint 2 hektár szántóföld jutott, ami moldvai viszonylatban nem éppen kevés, de az egyenlőtlen birtokviszonyok miatt csak nyomorúságosan lehetett belőle megélni, hiszen csupán egyharmada volt az emberek tulajdonában, kétharmada – nagy része kukorica – a „nagybirtokosok” tulajdonában. Amiből persze bérelhettek, mégpedig többnyire felesben, ami nem is olyan rossz arány, ha Sinka István idejéből való „hatodos tengerire” gondolunk.

De hogy kevés volt a föld Nagypatakon, az kétségtelen. Ezért keresték a lehetőséget, hogy némi rádolgozással többet szedjenek ki ebből a kevésből. Akárcsak más Szeret menti magyar falvakban, Nagypatakon is előtérbe került a szőlő, ami a statisztikák szerint 1891-ben 4280 hl fehér és 10 hl vörös bort adott. Két helynév is bizonyítja a határban a szőlő jelentőségét: *Szőlőnké* és *Szőlőpatak*. A filoxéra előtti időkben, de még a két világháború között is, a moldvai magyar falvakban, különösen Bákótól délre, a Szeret jobb oldalán lévőekben termelték a legtöbb szőlőt. Ebből még a rossz, dombos határu Forrófalván, Nagypatakon is olyan jelentős jövedelemhez jutottak, amiből a bogdánfalviaktól gabonát, sőt földet tudtak

venni. A faluban mindenkinek volt szőlője, néhányan pedig az eladott bor árából is megéltek. „Egy szegényebb család, ahol egészséges az asszony és van 2-3 nagyobb gyermek, meg tud művelni 2-3 rúd (400-600 m²) szőlőt,²⁵ ami fontos pénzforrást jelentett s a cserekereskedelemhez is számottevően hozzájárult. Nagypatak ezenkívül jelentős gyümölcsös- és kaszálóterülettel is rendelkezett.

Nehéz lenne eldönteni, hogy a növénytermesztés vagy az állattartás játszott-e nagyobb szerepet Nagypatak népességének megélhetésében, de nem is perdöntő a kérdés, mert a legfinomabb módszerű elemzéssel is csak bizonytalan eredményt kapnánk. Moldvában a lovak és a szarvasmarhák jelentőségében számottevő eltérések vannak a lakosság etnikai összetétele szerint. Már a XVIII. század utolsó évtizedéről megállapítható (korábról nincsenek adataink), hogy a román lakosságú falvakban jóval nagyobb arányú volt a lótarthatás, a magyar többségűekre pedig nagyobb mértékű szarvasmarhatartás volt jellemző, bár – a fuvarozás szerepétől függően – nem mindig egyikre. Nagypatakra sajnos akkoriból nincsenek elkülönített adataink, azokat Forrófalvával (Faraoany) és Klézsével (Klescha) összevonva közölték, s ebből az derül ki, hogy ezekben a falvakban a fenti összefüggés még erőteljesebben érvényesült. Az 1 lófogatra jutó ökörfogatok száma 1792-ben 35,4²⁶ volt, ami ha beleszámítjuk az állatösszeírók pontatlanságát, akkor is az átlagosnál jóval csekélyebb számú lóállományról árulkodik. A XX. századi adatok is arról szólnak, hogy Nagypatak azok közé a Bákó megyei települések közé tartozik, amelyekre elsősorban a szarvasmarha jellemző.²⁷

A többi háziállatról megállapíthatjuk, hogy Nagypatakon a megyei átlagnál is jóval több volt az *esztenákon* a kecskék aránya a juhokkal szemben. Ez a jelenség tanulságosan illeszkedik egy egész Moldvára jellemző folyamatba. Egy korábbi tanulmányomban, azt vizsgálva, hogy az utóbbi egy-két században miként változott az *esztenán* tartott juh és kecske aránya, megállapíthatam, hogy a legtöbb magyarral rendelkező Bákó megyében volt legnagyobb az *esztenán* tartott állatok közül a kecskék részaránya, mégpedig 8,1 %, csaknem háromszor annyi, mint a Moldva egészére jellemző átlag, de még itt is kevesebb, mint azon a néhány településen, ahol a lakosság egyértelmű többségben magyarokból állt. Még kirívóbb a különbség, ha a kecskék számát vizsgáljuk, ugyanis a magyar lakosságú településeken csaknem kétszer annyi (80,6) volt az ezer főre jutó kecskék száma, mint a Bákó megyére jellemző átlag (44,8), a moldvai átlagot (21,0) pedig csaknem négyszeresen múlta fölül a nagypataki. Ennek okát hiába keresnénk a magyarok lakta települések gyöngébb legelőiben, mert erről nem lehet szó, de talán nem járunk messze az igazságtól, ha arra gondolunk, hogy a moldvai magyarok talán előrébb jártak – mégpedig jócskán – abban a folyamatban, ami a kecskéknek a juhokkal szembeni előretörésével a harmadik évezred elején megfigyelhető.²⁸ Mert megállapíthatjuk, hogy Bákó megyében – ahol a magyarság a legnagyobb arányú a népességben – már legalább másfél évszázada a kecskelétszám többszörösét tartották, mint más vidékeken, s csak az utóbbi években – a harmadik évez-

redben – kezdett felére csökkenni ez a különbség úgy, hogy a többi moldvai megye kezdett felzárkózni Bákó megye 20 %-ot megközelítő, sőt meghaladó arányához. Ez az ezredfordulón kezdődött tendencia azóta tovább erősödött.

A Nagypatakon élő csángómagyarok mégsem a szőlőtermelésükre, vagy az esztenák állatállományának összetételére lehetnek büszkéek, hanem inkább szorosán összefonódó sorsuk és hagyományos kultúrájuk értékeire. Így elsősorban arra, hogy ilyen ellenszélben, a magyar nyelv ellenségeiként fellépők szellemi terrorja ellenére többségük mindmáig megőrizte magyar anyanyelvét. A csak Forrófalvával együtt közölt 2009. évi adatok szerint a népesség nagyobb fele beszél, 71%-uk pedig ért magyarul, s a gyermekek nyelvválapota is csak az utóbbi néhány évtizedben kezdett romlani.²⁹

Érdekes – és rejtélyes módon – a XX. század legjelesebb moldvai népdalgyűjtőinek anyagai között gyér számban találhatók, vagy éppen hiányoznak a nagypatakiak. Domokos Pál Péter is „csak” öt éneket közölt 1932. évi gyűjtéséből *A moldvai magyarság* 1941-es kiadásában: a *Megitték egy szégien legient fejér paripájétt* kezdetű Pánczél Kata, az *Iéffu Rádúj Piéter*, a *Min meguntam eszt a cászárt szolgálni*, *Kerek erdÉ, cÉndÉsz patak* kezdetűeket Róka Róza, a *Sz elaluttam vala* kezdetű Petrás Máris énekelte. Valamennyit Bartók Béla jegyezte le.³⁰ A *Rádúj Péterről* szóló bekerült a *Rezeda* című népdalkiadványba is.³¹ De sem a Faragó–Jagamas kötetben³², sem Kallós Zoltán *Balladák könyvében* nem találunk Nagypatakon gyűjtött anyagot.³³ Hanem a Domokos Pál Péterrel egy időben ott járt Veress Sándor 1930. július 27-én igen elégedetten távozhatott Nagypatakról, mert – mint írja – „szállásadóimnak valami öreg sógorasszonya, ki többekkel vasárnapi ebéden volt náluk (...) három gyönyörű balladát mondott be a gépbe. Kettő közülük, amire már régen fájt a fogam (...) a szép fehér pakulárról szóló, a másik egy teljes Mónár Anna! A harmadik egy ismeretlen, de a Kádár Katával rokon. (...) Este meg beállított a primár, legényekkel, kikkel egész 1 óráig dolgoztam, csupa magyar új nótát, részint katonanótát (miket székelylektől tanultak a katonaságban) véve fel. Furcsa volt hallani a magyar énekeket a román király katonájáról, meg bukaresti kaszárnnyákról szóló szövegekkel. Az eredmény 7 henger, nem megyek el tehát innen sem üres kézzel. Legjobban az öregasszony 3 balladájának örvendek, mert gyönyörű, ritka darabok, az egész eddigi gyűjtés legszebb példányai.”³⁴ Mindebből levonhatnánk azt az egyszerű tanulságot, hogy Nagypatakon a XX. század első felében még értékes folklórananyagot lehetett gyűjteni, de ez a század második felére már kihullott az ott élők emlékezetéből, ám azt hiszem ez elhamarkodott következtetés lenne ebből a néhány példából. Annál is inkább, mert Gazda Józsefnek a régi falu emlékezetét felszínre hozó mélyfúrásai a XX. század második feléből igen gazdag és értékes emlékananyagot tudtak felmutatni Nagypatak hagyományos életéről, sorsáról és műveltségéről.³⁵

Így az identitás lazulásáról az 1929-ben született Barbóczi Luca elmondta, hogy Nagypatakon sz-szel, míg a szomszédos Forrófalván s-vel beszélnek, de össze vannak vegyülve. „A patakiak vesznek kákovaiakat, a kákovaiak vesznek pataki leányokat,

osztán mellik ullian, még elmennek a zortodoxok után esz, katolik esz talál, hogy elmenen ortodox hitre.” A tíz esztendővel idősebb Andriskáné Csurár Magda pedig úgy emlékezett, hogy „Az imádságot, amit édesanyám tanított, há nem tarcsuk észbe az egésztest. Rományul jártunk az iskolába, de mikor kicsikék voltunk, a templomba magyarul énekeltek.” A vele egykorú Kósa Antal még emlékezett azokra az időkre, amikor néhány esztendeig Nagypatakon is „tanították a magyar írást, de nem tartott szokáig. Akkor magyar szövetség vót, sze küldtek a magyar falvakra egy-egy magyar tanított.” De mint elmondta, leginkább a közösen végzett munkában lehetett megtanulni azt, ami a gazdálkodáshoz, az akkori élethez kellett. „Mikor legények vótunk, akkor vótam boldog. Mer vótunk együtt mind a zegész, édesapám, édesanyám, mind a testvérek, akkor vigaszkodtunk ott, mentünk kapálni... Reggel felkeltünk jó reggel, édesanyám kel vala fel hamarább, na gyermekeim kelljete fel, mert jó fel a napecska. (...) Hát nem illienkor kelnek fel, ha akartok menni dolgozni a mezőn jó ügyeszkén! Kell kelni hamarább! Ő szegény felkött vala háromkor, sz fél négykor nyárba. Jaj, édesanyám, hogy kellünk fel, mikor moszt aluszunk leginkább! De veszem a botot nektek, ha nem köttök fel. Veszem a botot, sz moszt kötlek fel, ha nem szöktök fel a zágyból. Na, felköttünk. Meddig a nepecska jött fel, ott vótunk a dolognál. Rögtön kezdünk kapálni. Mekkaptunk, aztán még kettedíkszer vagy két hét múlva. Igazodtunk, tanácsoltunk. Édesanyám hozott oda nekünk délkor, mikor nem vótunk messze. Mikor nem hozott, akkor tette tarisznyába. Reggel felkött, szegény, főzött puliszkát. Menegettünk el, dolgoztunk jó feszesen, húztuk a kapát felénk, de jól-jól-jól! Mondja vala édeszapánk: gyermekeim, ne máj hagyjátok gyakran a puj-szálacska. Hagyjátok jó gyéreskén, mert akkor jobb a puj.”

De nem csak a mezőn folyt az oktatás, hanem a házépítés mozzanatait is a gyakorlatban sajátította el a gyermek. Mégpedig a mindenkori hagyomány szerint, nem kellett mindenkinek kitalálnia, hogy milyen házat és miként építsen, a hagyományos rendben az ügyefogyottabb ember is eligazodott. A már idézett Andrika Antalné Csurár Magda fehérnép létére is pontosan tudta, hogy a házépítés során az alapot „megrakták kövel, sz osztán tették a talpakat, nagy fákat, ullianokat, osztán tették bé a pojántokat³⁶, meg a gerendákat a tetejire, szórózták fel, sz fedték bé nádval, ki mivel bírta. Láttá, a fecskék hogy rakják a fészkeiket? Feszt úgy rakják az embere esz a házaikat. Melliket keresztülibe csálták, úgy egymászra, melliket bornából csálták, mint itt esz láttam, szórták le. Pallták bé. Jó szokacska szalmával, hogy fogja össze a földet, sz osztán onnat nem jött ki. A kezikkel gyúrták meg, sz vigyítették össze szalmával, sz gyúrták bé falba. Oszt húzták el a kezikkel. Osztán hogy kész lett az a bégyúrás, fogták pallani bé, nem melliket vigyittik szalmával, hanem polyvával. Oszt húzták el egy deszkával, sz szarvazták. Rea tették a fedelet. Nádból, drányicból³⁷, kinek millen vót az érdeke. Nádból többnyire.” Aztán a fűtési mód részletezése: „A házak úgy vótak csinálva, hogy igyeneszen a hiba³⁸ ment ki a fűsz. Sz az ullian főz hama-

rább, mint a szóbán. Geluszkát főzött, azt nem tette üstlábra, csinált a góg alá tüzeckét ullian nagyobbacska, sz odatette tűz mellé, úgy hamucskába. Nagy, nagy tüzet csántak, rakták kereken csuprokkal, s örözték, mert ha oda lang jött, lang verte, akkor mind elhaszadt.”

Hagyományos alkalom volt a „leánkaguzsallios, oda gyűltek vala a legények – emlékezett Kósa Antal. Ott tanácsoltak, tréfálkoztak vala. Osztán ott hellegéltek vala, le-leteszik a guzalliokot, osztán haragudtak meg az édeszapjik, anyáik: Tik nem dolgoztok szemmit! Egyebet sem csináltatok, csak táncoltatok. Édesanyám: Hej, lánykám, hej, lánykám, elmentetek a guzsalliosba, de csak táncoltatok, nem dolgoztatok. Ne máj menjete, hogy táncoljatek! Hát miféle az? Lásszam megtöltve az orszót! Sz mondják vala: Tik egyebet nem csántok, csak táncoltok egész éjen! Hol van az orszó? Még félig sincs fonva...!”

Hasonlóképpen készült a hagyomány rendje szerint a viselet, amitől a szép leány még szebb, a nyalka legény még nyalkább lett. Mert – ismét Csurár Magdát idézzük –: „a leány akkor vót szép, ha bocskorba ment esz, nagyszoknyába³⁹ ment esz, kendővel bébandazsolták⁴⁰ a nyakik alatt, az szép volt.” De ezt kicsi korától szokniuk és „tanulniuk” kellett, meg kellett ismerniük, hozzá kellett szokniuk minden egyes ruhadarabhoz. Ezért a kicsi leánykák „három esztendőstől felfelé fogták hordozni a katrincákat. Mert ahány katrinca van, annyi hímű: kiszedett, nagy hímek, kicsi hímek. Ha széles hímű, azt mondják nagyhímű. Ha keszkenyeskébb, akkor azt mondják, kicsi hímű. Van keresztész katrinca. Van még tíz-tizenöt módú esz: szedett, patlaginász, petrezselmesz, szedett, szikosz, háromszedeszű, kétszedeszű, egyszedeszű.” Édesanyjuk tanította őket: „Csánta a kájert⁴¹, mi fonogattunk, mikor kiszettek vótunk, csepűt, szálaszát. Minden esztére két orszó kellett, hogy kijöjjon. Minden két hétre egy nagy mellék⁴² kellett kijöjjon.”

Csurár Magda így emlékezett azokra az időkre: „Vótam tíz évesztől felfelé, fontam, még szöttem esz, míg eladódтам, örökké. Édesanyám aszonta, hogy terpencsem az orszót, hogy terpenjen⁴³ jól. Me ha nem, üti az ujjamat. Hamarább fontuk a csepűt⁴⁴. Aztán fogtuk fonni a szösöt.⁴⁵ Sz mikor megnöttem, fogtam fonni a kendert. Montuk: Terkálj, terkálj, orszóckám, szohasze telljél meg, hogy legyen mire fonni.”

Aztán a megfont fonalból s a megszőtt vászonból, gyapjúból maguk varrták a ruházatukat. Ennek is megvolt a rendje, amit nem lehetett elég korán megtanulni. Akkor „a legények jártak varrott ingekbe sz icárokba⁴⁶, pantalonba nem járt senki. Azok voltak varrott ingkarú ingekkel, sz az emberek vótak ullian viszeltéckébbekben. (...) Az idősebb asszonyok alárendeszen varrták az inget, azoknak szöttünk ingvállakot, nem varrtunk. Én isz szüöttem, csak két nyisztöszen, szedésszel, felszedésszel. Vagyon varrász isz. (...) Egymódúan jártak a barátiak, leszpediek, margineniek. Egy viszelet vót. E darusz ing! E plátkász ing... Én varrtam a leánkáknak, kicsikéknek. De moszt nem varrnak. Ha menyecske, akkor nem lehet tegyen kócinát⁴⁷, csak azt a kerpát⁴⁸... – mesélte az 1930-ban született Farkas Jánosné Csurár Veronika.

Talán az ő nővére az a Csurár Magda, aki részletesen közölte Gazda Józseffel a hagyományos tudást, amivel a különféle betegségeket gyógyították. Itt csak ízelítőül: „A kelésre tesznek nyúlháját, az akkor értette meg, sz fakasztotta ki. Ha a lábujja közt megfő, mossa hideg vízzel. Egy rossz katrincából egy darab szálát kiszakaszt, fetekét, azt köti oda a lábujjkájára, s meggyógyítsa. Ha árpa lesz a szemünkre, rocskoljuk meg a fokhagymát, szúroljuk meg, sz telik el. A batakurára⁴⁹ mind csak illien rocskolt fokhagymát cserkáltam⁵⁰ én isz, meglágyítsza egy kicsit, sz ha nem húz szemmit oda reája, akkor etelik magától. De ha gumit húz reája, vagy papucsot, illien gumifélét, még mejen inkább eléféle. Ha elvágta a lábikot, kötték bé, tettünk katanvirágot⁵¹, kéket. Vágászra liliont tettünk, béáztatva un-gélonba.”⁵²

A hagyományos közösségi élethez, a szórakozáshoz hozzátartozott a tánc, amikor a fiatalság nagy kedvvel rúgta a port. Erről is Csurár Magda mesélt, aki 1919-ben születvén, az 1930 évek második felében lehetett a táncos korban: „A templomnak a kerítészínél táncoltunk akkor, mikor mi vótunk. Minden vasárnap és minden innap hétközbe esz. Járták a leányok, sz a legények. A házások nem. Tizenhat évtől eléfele, míg éppen eladódott a lány, sz megházaszodott a fiu. (...) Mikor volt egy kicsi innap, akkor táncot isz csináltunk örökké. Egy óra után kezdődött, sz eszte míg beszürkült, húszvéttől Szent Andrásig. Télbe nem táncoltunk, csak mentünk a gu-zallioszba. Legénvel nem táncoltak akkor a leányok. Csak a leányok a leányokkal, sz a legények a legényekkel. Azt csak moszt fogták táncolni a legények a leányokkal, de akkor nem volt szabad. Aszonták, hogy pedeápszát kell csináljanak⁵³, ha táncol a leán a legénvel. Lehetett beszélni, de nem lehetett táncolni.”

A nagypataki magyarok úgynevezett „déli csángók” – vagy újabb meghatározás szerint a „mezőségi típusú archaikus csoport” –, akiknek nyelvi anyagát bogdánfalvi gyűjtése alapján Csúry Bálint dolgozta fel Yrjö Wichmann „északi csángó” tájszótárának mintájára. Csúry könyvtára és a szótár kéziratosa anyaga azonban – mikor már csak az utolsó simítások hiányoztak a nyomdába adás előtt – háborús események következtében megsemmisült.⁵⁴ Így a „déli csángók” nyelvi anyagát úgy kell összegyűjtenünk, mint az elhullott kalászokat a nyiristyeről, vagyis a tarlóról.

1. Hajdú Moharos József: *Moldva – Csángóföld – csángó sors*. Balaton Akadémia, Vörösbény, 1995. 55.
2. Adabei, Viorel: Parohia Valea Mare. *Lumina Creştinului*, 2002. XIII. 5.
3. Uo. 11.
4. Benda Kálmán: *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706*. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. 740–742.
5. Gabor, Iosif: *Dicţionarul comunităţilor catolice din Moldova*. Editura Conexiuni, Bacău, 1995. 283.
6. Uo.
7. *Diplomatarium Italicum* I. Roma, 1939. 209.
8. Uo. II. 505.
9. Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Budapest, 1987. 153.

10. Lahovari, Gheorghe Ioan – Brătianu, C. L. – Tocilescu, G. Grigore: *Marele dicţionar geografic al României* V. Bucureşti, 1902. 711.
11. Gabor 1995. 283.
12. Ez „csodás elem”, hiszen csaknem 200 km-es a távolság.
13. Domokos 1987. 206.
14. Benda 2003. 742.
15. Veress Sándor: *Moldvai gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény XVI*. Szerk.: Berlász Melinda és Szalay Olga. Magyar Néprajzi Társaság – Múzsák. Budapest, 1989. 308–309.
16. Tánzos Vilmos: A moldvai csángók lélekszámáról. In Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. 1999. 29.; Uő.: A moldvai csángók magyar nyelvismere 2008–2010-ben. *Moldvai Magyarság*, 2012. 2.14–18.
17. Domokos 1987. 127.
18. Pater Zöld. Bibliotheca Moldaviensis. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2002. 55.
19. Kovács Ferenc útinaplója. In Veszely Károly – Imets Fülöp Jákó – Kovács Ferenc *Utazása Moldva–Oláhban – 1868*. Maros-Vásárhely, 1870. 50.
20. Ababei 2002. 11.
21. Veress 1989. 310.
22. Domokos 1987. 206.
23. *Lumina Creştinului*, 1998. X. 23.
24. Gazda László: *Csángómagyar falvak II*. Nap Kiadó, Budapest, 2010. 258.
25. Kós Károly: Csángó néprajzi vázlat. In *Tájak, falvak, hagyományok*. Kriterion, Bukarest, 1976. 119.
26. *Topographische general Beschreibung der im Jahre 1788 von der 1789 von der Römisch. Kaiserl. Königlichen Armee in Besitz genommene fünf moldauischen Bezirken I–II*. Wien, Kriegsarchiv. Idézi Domokos 1987. 105.
27. Bövebben I. Halász Péter: „Olyan lovaim voltak, úgy húztak, mint az ökör...” In uő.: *Bokrétába kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához*. Európai Folklór Intézet, Budapest, 2002. 206–209.
28. Halász Péter: A kecsketartás jelentőségének változása a moldvai magyaroknál. In uő.: „Cserefának füstje hozta ki könnyemet...” *Néprajzi, tudománytörténeti írások a moldvai magyarokról*. KJNT Kolozsvár, 2015. 110–112.
29. Tánzos Vilmos: A moldvai csángók magyar nyelvismere 2008–2010. *Moldvai Magyarság*, 2012. 2. 14–18.
30. Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Kolozsvár, 1941. 257., 288., 361., 362., 363.
31. Uő.: *Rezeda. 96 csángómagyar népdal*. Zeneműkiadó, Budapest, 1953. 51.
32. Faragó József – Jagamas János – Szegő Júlia: *Moldvai csángó népdalok és balladák*. Bukarest, 1954.
33. Kallós Zoltán: *Balladák könyve*. Kriterion, Bukarest, 1970.; Helikon, Budapest, 1973.
34. Veress 1989. 311.
35. Gazda József: *Így tudom, így mondom*. Kriterion, Bukarest, 1980.; Uő: *Hát én hogyne íratnám*. Szent István Társulat, Budapest, 1993.
36. oszlopokat
37. zsendely
38. padlásra
39. posztókabát
40. bekötötték
41. guzsalyra kötött kender- vagy gyapjúcsomó
42. mellék vagy mejjék: felmotollált fonal egység
43. A 'terpenni' szó nem szerepel Péntek János: *A moldvai magyar tájnyelv szótárában és Sántha Attila Székely szótárában sem*. Föltehetően az orsó perdülésére utal.
44. gyenge minőségű kendersizál
45. apró kendersizál
46. fehér gyapjúnadrág
47. apró gyöngyből fűzött hajpánt
48. szóttes fejkendő
49. tyúkszem
50. próbáltam
51. katángkóró (Cichorium intybus)
52. olajba
53. vezekelniük kell
54. Balassa Iván: *Csúry Bálint*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 96–98.

„Codru verde, apă lină...”

Soarta, istoria și tradițiile satului Valea Mare

La finele secolului al XIX-lea având încă statut de comună, Valea Mare are în prezent încadrarea teritorial-administrativă de sat și se află spre sud de Bacău, pe partea dreaptă a Siretului, în aval de punctul de afluență al Bistriței cu Siretul. Vecinătatea geografică: se învecinează la est cu Siretul, la sud cu comuna Fărăoani, la vest cu satul Lărguța, iar la nord cu Valea Seacă. Este situată în valea Pârâului Mare, la o distanță de aproximativ 15 km de reședința de județ, Bacău. Satul este icuit printre dealurile băcăuane, aparținătoare zonei subcarpatice, iar terenurile sale propice agriculturii se întind pe șesurile mănoase de lângă Siret, zona purtând și denumirea de Câmpie (Mezőség), iar această parte de hotar localnicii o numesc *Tărâmul Siretului* (Szerettere).¹ Potrivit surselor scrise, Valea Mare s-a desprins din satul Fărăoani de odinioară, aflat și el pe atunci aproape de Siret și s-a mutat pe locul actual în secolul al XVII-lea, poate mai exact în sec. XVIII, din cauză că a căzut tocmai în drumul armatelor care au mărșăluit spre campania din Polonia. Locuitorii de atunci n-au ales calea exilului – ca și populația altor localități din zonă – s-au ascuns doar în pădurile din apropiere și prin părțile cursului superior al Pârâului Mare, în „*Capul Pârâului*” (denumire dată locului de către populație), înființând aici un sat nou. În locul fostului sat și-au lăsat doar cimitirul, pe care îl folosesc și azi în comun cu cei din Fărăoani.²

Potrivit cunoștințelor noastre actuale, prima sursă scrisă despre sat provine de la Petrus Bogdan Baksic din 1641, iar în 1643 va fi menționat și de Bartolomeo Basetti, cel din urmă amintind și biserica sa, lungă de 12 m și largă de 5 m.³ La finele secolului al XVII-lea Carlo Antonio Nigrini, misionar franciscan conventual în partea de sat Szőlőspatak (Valea Dragă) a luat în evidență 24 de familii maghiare, iar în partea Valea Mare 23 de familii aparținând acestei etnii.⁴ În 1697 sunt evidențiați în Valea Mare 125 de locuitori catolici, iar în 1776 cele două părți de sat amintite sunt locuite de 250 de catolici.⁵ În 1832 va fi construită în Valea Mare o biserică de lemn și o parohie pentru cei 1436 de enoriași. În această perioadă preotul deservește concomitent, în rotație, catolicii din cele două sate: Fărăoani și Valea Mare.⁶

Sursele inițiale din secolul al XVII-lea, menționează satul în documente nu prin denumirea sa actuală, ci prin „Lunga”, ca o parte de sat „spre vest de Fărăoani”, aparținând acestuia. Ioannes Chrysostomus de Ioannes, prefectul

misionar, în raportul său din 9 aprilie 1762 amintește despre 18 case catolice locuite de 87 de credincioși.⁷ Cu 14 ani în urmă, în 1776 – tot în sursa amintită – satul apare cu denumirea sa actuală de Valea Mare, locuit de 250 de credincioși catolici.⁸ Satul dispune de o dezvoltare demografică dinamică, sursele din 1857 – în timpul de viață a numai trei generații – vorbesc de 1426 de locuitori, ceea ce înseamnă o populație de șase ori mai numeroasă decât în 1776 și în afară de un spor demografic natural ascunde și o migrație internă accentuată. Apoi, acest spor demografic – dintr-odată – aproape că se oprește, poate datorită molimei de ciumă (în amintirea căreia la Ciciolla – denumirea unei părți de hotar – va fi inițiată înființarea unui loc de pelerinaj). În orice caz, sursele provenite de la sfârșitul secolului al XIX-lea vorbesc despre 485 de case, 487 de capi de familii și 1563 suflete din Valea Mare. Sursele respective amintesc despre o parte de hotar, denumită Ciciolla, care a devenit loc de pelerinaj în urma îngropării aici a victimelor unei molime de ciumă. În amintirea acestora și în amintirea opririi miraculoase a răspândirii acestei năpaste a fost inițiată ținerea pelerinajului. Domokos Pál Péter amintește acest eveniment pe baza unui document aflat într-o culegere de surse numită „Uricarul”, fără trimiteri precise, înștiințându-ne că locuitorii satului Valea Mare sunt descendenții țăranilor liberi – ai răzeșilor – de altădată.⁹ Această corelație ar avea ca suport faptul că locuitorii Văii Mari „s-au roit” din Fărăoani – de speță răzășească (nota red.) – în decursul sec. XVIII, deci într-o perioadă mai lungă, în mod continuu.

Valea Mare, dispunând de statutul de comună, pe la finele sec. XIX, din punct de vedere al structurii sale se compune din mai multe părți de comună și anume: *Nagypatak* (Valea Mare), *Szölőspatak* (Valea Dragă), *Felszeg* (Valea de Sus), *Alszege* sau *Belsőpatak* (Valea de Jos), (Valea Schitului), *Oldal* (Coștița),¹⁰ la fel și alte toponime: – *Feketehegy*, *Kerekdomb*, *Nagymező* – aceste denumiri indicând căror etnii au aparținut primii eponimi ai locului.

În 1926 s-a construit o biserică nouă la Valea Mare, în stilul așa-zis „toscan” (mediteranian), având clopotnița separată de edificiul bisericii.¹¹ Domokos Pál Péter umblând aici la începutul anilor 1930 a avut ocazia să vadă în cimitir numeroase cruci de lemn cu inscripție maghiară, însă nu mai erau de găsit vestigiile de piatră din sec. XVI, descrise cu un secol în urmă de către Jerney János. A cules însă o istorioară – destul de folclorizată – despre familia

Fodor, îmbogățită de la o zi la alta, păstrată în memoria tradițională a locuitorilor satului. Personajul principal este bunicul familiei Fodor, mutată în orașul Bacău, astfel, pretinsa întâmplare ar fi avut loc între anii 1860–1870. Gospodarul fărăoan în cauză, preocupându-se cu căraușia, cu ocazia unui drum „ajunge la Galați, trage cu căruța în curtea unui han, unde deshamă caii și se culcă pe lângă zid, sub o fereastră deschisă. Spre marea sa mirare aude de înăuntru, prin geamul deschis, o conversație în limba maghiară, fiind vorba tocmai despre satul său, Fărăoani, despre un anumit copac din pădurea de acolo, în scorbura căruia fiind ascunse tocmai de dânzii o sumedenie de aur și alte comori și nestemate. Cei din odaie sunt – bineînțeles – niște tâlhari. Fodor al nostru cunoaște foarte bine locul descris de răufăcători, își înhamă imediat caii și – pretinzând în fața tovarășilor săi că trebuie să plece imediat acasă pentru că a văzut un vis despre ai săi, prevestitor de rele. Își mână caii atât de nebunește, încât – ajunși acasă – cad amândoi fără suflare.¹² Aruncă o vorbă la nevastă-sa: »Femeie, ia cu tine traista pentru că mergem după ciuperci!« Și duși au fost! Și au dat de sumedenia de bani, de mulți-mulți galbeni! Au străbătut de nenumărate ori drumul între casă și pădure! Din banii găsiți astfel au cumpărat casă, chiar mai multe case, terenuri intravilane, moșii, la Bacău și-au construit un palat, sunt putred de bogăți chiar și azi. Fodor, bătrânul, s-a considerat »un bun maghiar«, »un bun catolic«, deși pe piatra sa funerară textul gravat este în limba română, iar copiii săi nu vorbesc limba maghiară.» Domokos Pál Péter mai adaugă: „astfel se zvonește”, sugerând parcă o îndoială, încât nici dânsul nu este convins sută la sută de veridicitatea celor povestite.¹³ Istoria îmbogățirii miraculoase a familiei Fodor – prezentând unele divergențe datorită folclorizării – este cunoscută nu numai la Valea Mare, ci și în Cleja, Fundul Răcăciuni, Ciucani și – bunăoară – alte localități vecine.

La finele sec. XIX din cei aproximativ 1500 de locuitori ai Văii Mari 98% sunt de etnie maghiară, câte 1 procent: români și izraeliți, 0,3: armeni. Cam două treimi din localnici sunt adulți, având ocupația de agricultor. Se mai află în sat câte 1 meșteșugar, 4 negustori, 8 având ocupația liberă, 39 de muncitori, 31 de slujitori. În afară de cei înșirați, în evidențe mai figurează: 62 de jandarmi, 40 de soldați în rezervă, cei care – probabil – nu sunt incluși în numărul total al locuitorilor, pentru simplul motiv că este puțin probabil ca în anii 1890 să fi fost staționați în comună soldați și jandarmi care să-și asume etnia maghiară. Astfel, populația maghiară adultă din comună, însumând cifra de 1000 și ceva de suflete, era păzită de peste 100 de militari în uniformă! Plus încă unul, purtând sutană și anume: Romilla Bonaventura (1891–1971), cel care – având statutul de paroh catolic în Fărăoani, avea grijă și de maghiarii din Valea Mare. Despre acest preot, originar din cartierul catolic Corni al orașului Huși, chiar și lingvistul „pur” Csűry

Bálint era nevoit să declare în 1934 că: „punând amvonul și menirea de preot în slujba scopurilor politice, nu numai că a surghiunit cuvântul maghiar din biserică, dar – în mod nedemn unui slujitor al lui Dumnezeu – a declarat de pe amvon: »să fie blestemată limba maghiară și acei care o vorbesc!« A interzis localnicilor să frecventeze șezătorile și clăcile pentru că acolo – ce lucru nedemn! – se vorbește și se cântă în limba maghiară. Cum să nu vorbești în limba maghiară (să nu cânti, să nu dansezi, să nu folosești motive maghiare în cusături, broderii, țesături) dacă și potrivit recensământului întocmit în secolul al XVII-lea de Carlo Antonio Nigrini, locuitorii de aici au purtat denumiri de familii maghiare: Farkas, Domokos, Bartos, Antal, Dávid, Bene, Siculus (Székely) și altele. Experiențe similare cu cele ale lui Csűry Bálint are și Veress Sándor, cel care a vizitat satul în aceeași perioadă cu lingvistul, căruia o femeie bătrână din sat i-a relatat despre parohul din Fărăoani (cel care avea în subordine și Valea Mare) că „este un om fățarnic” nu-i dă voie nici cantorului să cânte cântece religioase maghiare, deși sunt multe persoane în sat, la fel ca și dânsa, care nu cunosc limba română și se duc mai bine la Cleja, la paterul Martinaș sau la Valea Seacă, la preotul Neumann Péter, pentru a se spovedi, cel care – deși este neamț – și-a însușit limba maternă maghiară a enoriașilor săi. A relatat că majoritatea femeilor în vârstă – precum este și ea – nu cunosc o boabă de română. Numai bărbații și tineretul care învață în școli cunosc limba română.¹⁵

Potrivit statisticii, populația satului Valea Mare a evoluat în felul următor:

An	1776	1858	1902	1912	1930	1992	2002
Număr de suflete	250	1436	1560	1792	1773	2268*	2170*

*Datorită faptului că recensămintele mai recente iau laolaltă populația Fărăoanilor și a Văii Mari, am defalcat numărul locuitorilor romano-catolici din comună după Tánzos Vilmos, în proporție de 55-45%.¹⁶

Locuitorii satului – potrivit opiniei lingviștilor – sunt vorbitori de limba maghiară și aparțin „dialectului ceangăiesc de sud”, potrivit celor constatate și de lingvistul german Gustav Weigand, cel care a mai adăugat că „aici femeile nu vorbesc deloc sau în mod foarte slab limba română”.¹⁷ Numai „amestecul” populației început cu naveta în orașe, introdusă în „era socialistă”, a schimbat această situație, însă numărul românilor ortodocși din Valea Mare, chiar și în 2002, nu era mai mare decât o duzină. Potrivit investigațiilor profesorului universitar Tánzos Vilmos, numărul total al vorbitorilor în limba maghiară se estimează la 2000 de suflete, ceea ce reprezintă un procentaj de 78%.

Populația din sat secole de-a rândul era exclusiv de religie romano-catolică, situație ce s-a păstrat în mare măsură și până în zilele noastre. În 1697 numărul lor total era de 125 suflete. După 65 de ani, în raportul întocmit

de prefectul misionar Ioannes Chrysostomus de Ioannes în 1762 este semnalat un număr de 87 credincioși, în 1776 numărul lor s-a majorat deja la 250 de suflete, ceea ce denotă că migrația internă pe aceste meleaguri în sec. XVIII trebuia să fi fost destul de semnificativă. Preotul Zöld Péter, însoțitorul secuilor emigranți în Moldova de pe urma siculicidului de la Siculeni, menționează satul Valea Mare ca filiala Fărăoanilor.¹⁸ Potrivit opiniei lui Kovács Ferenc, Valea Mare în 1867 era parohie de sine-stătătoare¹⁹ cu o populație catolică de 1426 de suflete, însă fără preot. Parohul din Fărăoani avea grijă – așa și așa – de sufletele catolice de aici. Nu știm precis, cât timp era fără preot dieceza din Valea Mare. Oricum, în 1953 „va fi redeschisă parohia din Valea Mare, fiind separată definitiv de parohia din Fărăoani.”²⁰ În 1992 din populația totală de 2860 capete 2825 erau de religie catolică, un procentaj de 98,8%. În 2005 în sat au existat 850 de familii catolice cu 2557 de suflete catolice.

De capela de lemn aflată în cimitirul Văii Mari se leagă mai multe legende. După tradiția orală a fost construită în secolul al XV-lea și poartă hramul Sfântului Martin, construirea ei fiind inițiată tocmai de domnitorul Moldovei, Ștefan cel Mare, cel care – potrivit primarului local în vârstă, născut în 1937 – „după fiecare bătălie câștigată avea obiceiul să construiască câte-o biserică. Dâmbul acesta de aici era acoperit pe atunci de o imensă pădure de cer al cărui lemn a fost folosit pentru construirea capelei. „Blândul primar în vârstă – odihnească-se în pace – n-a putut da răspuns la întrebarea: de ce domnitorul, de religie ortodoxă, să fi dat ordin pentru construirea unei biserici catolice? Deși – într-o epocă mai tolerantă decât cea de azi – n-ar fi imposibil un asemenea gest. Hramul capelei din cimitir este sărbătorit o dată pe an, cu această ocazie slujba religioasă este ținută în cimitir, capela fiind prea mică pentru o asemenea mulțime. În acest cimitir își doarme somnul de veci și cantorul Petrás Ferenc, tatăl lui Petrás Incze János. Pe crucea de lemn făcută de mâna fiului pentru tată se poate citi următoarea inscripție: *„În numele Domnului sfânt Petrás Ferenc aici se odihnește Până când la sunetul trâmbiței Se va trezi în ziua cea mare Decedat în anul al 68-lea al vieții sale În al 50-lea an al cantoriei sale de la Fărăoani 5 mai 1843 Moartea sa este deplânsă de consoarta sa Copiii săi rudele sale binevoitorii săi”*”

Pe poarta bisericii se poate citi următoarea inscripție: *Bálint Márton csinálta (Făcut de Bálint Márton)*. După cunoștințele noastre, este singurul lăcaș de cult de religie romano-catolică din întreaga Moldovă, sfințit cu hramul Sfântului Martin. Noua biserică a localității poartă hramul Sfântului Mihai. A fost construită în 1932 din lemn, pe fundament de piatră. Se poate presupune că nu aceasta a fost prima biserică din localitate, pentru motivul că în surse sunt amintite renovări de biserici și înainte de această dată. Pe baza raportului de vizitator din anul 1833

aflăm că Stanislav Zamoiski, un anume preot, – pesemne că de etnie poloneză – a slujit un an la Fărăoani, după aceea a luat sub oblăduirea sa, tot pentru un an, comunitatea catolică din Valea Mare, unde, în acest răstimp construiește biserica și parohia. Din aceste circumstanțe reiese clar – pe de o parte – că cele două sate s-au separat unul de celălalt. Pe de altă parte aflăm că: biserica din Valea Mare, construită în cinstea Sfântului Duh, a fost înființată în perioada semnalată. Însă, după aproape un secol s-a dovedit a fi neîncăpătoare, deoarece în 1920 va fi demolată, iar timp de patru ani localnicii construiesc în locul ei o biserică nouă, din piatră și cărămidă, în noul stil „toscan” (mediteranian), cu clopotnița separată de edificiul bisericii. Fundația noului templu a fost sfințită la 27 iulie 1930, procesiune oficiată de însuși episcopul ieșean, Rab Mihály (alias: Mihai Robu). Veress Sándor, cel care întâmplător se afla și el la fața locului, descrie evenimentul nu ca unul înălțător și sublim, dar – poate – veridic: *„Pe când episcopul se cățara găfâind printre moloz și săpăturile abrupte spre înălțimi, sprijinit într-o parte de capelanul care ducea în mână, transpirat, și o cană imensă plină cu aghiasmă, din spate de paterul Mărtinaș, parohul local – cel de care nu sunt încântați enoriașii săi din cauza atitudinii sale furibunde antimaghiare – descărca în rând niște carabine pentru obținerea unui efect și mai »tare«”*.²¹ Sfântul protector al bisericii noi din Valea Mare a fost schimbat de la Sfântul Duh la Sfântul Mihai, însă noul protector nu i-a putut acorda bisericii mult sprijin, ceea ce se reflectă și prin faptul că cutremurele din noi. 1944 și cel din 4 martie 1977 i-au cauzat multă stricăciune,²² pagubele fiind imediat remediate de enoriași.

Ca rezultat al predării facultative în limba maghiară introdusă și la Valea Mare pe baza reformei învățământului din 1948, în 1951 aici au predat limba maghiară doi învățători pentru 366 de elevi, în cadrul orelor desfășurate în școală. Această posibilitate a fost sistată la mijlocul anilor 50. Este organizat însă, începând din 1998, în cadrul „Casei Imaculatei Concepții”, cu ajutorul Caritasului din Elveția, predarea pentru copiii ceangăi a limbii române – formarea lor în limba română – de către măicuțele ordinului franciscan.²³

Populația Văii Mari și-a dus și își duce traiul din agricultură. Suprafața terenurilor pentru această îndeletnicire este destul de limitată. Media pământurilor arabile, potrivit datelor din 1890, este: 2 ha/ familie. Deși avem de-a face cu o situație de după reforma agrară din 1864, cu ocazia căreia – potrivit prevederilor legii privind abolirea iobăgiei – au fost împărțite 760 fălci de pământ (aproximativ 1000 de ha),²⁴ din compoziția terenurilor împărțite făcând parte, pe lângă cele arabile, pășuni și fânețe. După un calcul aproximativ, o familie de agricultori posedă mai puțin de 2 ha de pământ arabil, ceea ce – în condițiile din Moldova – n-a fost tocmai puțin, însă, dacă socotim relațiile de proprietate inegale ale vremii, această suprafață de pământ

nu putea să asigure un trai decent, deoarece țărâtimea nu posedea decât o treime a terenurilor arabile, restul de două treimi (unde se cultiva de obicei porumb) aparținea marilor latifundiari. Din aceste suprafețe puteau să ia în arendă și micii gospodari, în general: „pe din două”, ceea ce nu era tocmai „de lepădat”, dacă avem în vedere „mălaiul” arendat „pe din șase”, din vremea lui Sinka István. E indiscutabil că nu era destul pământ în Valea Mare. De aceea locuitorii au căutat posibilități ca printr-o muncă adăugată în plus să scoată mai mult folos din puținul ce posedau. Ca și în cazul altor sate maghiare de pe valea Siretului, și cei din Valea Mare au început să se preocupe cu vița de vie. Din statistici aflăm că în 1891 prin cultivarea viței de vie cei din Valea Mare au obținut o producție de 4280 hl de vin alb și 10 hl de vin roșu. Despre importanța podgoriilor „vorbesc” două denumiri de tarlale: Szőlőnké (Podgoria Noastră), Szőlőspatak (Valea Dragă – Pârâul Strugurelui = tradus mot à mot-). În timpurile care au precedat filoxera, chiar și între cele două războaie mondiale, cultivarea viței de vie, cele mai însemnate producții de vin erau un specific al satelor maghiare moldovene, și anume: ale satelor aflate spre sud de Bacău, pe malul drept al Siretului. Astfel că, locuitorii din Fărăoani și Valea Mare, posedând un teren deluros, de slabă calitate, prin cultivarea viței de vie au beneficiat de niște venituri, din care puteau să procure grâne, chiar și pământ de la cei din Valea Seacă. În sat fiecare familie avea în posesie o plantație oarecare de viță de vie, câteva își duceau traiul chiar din comercializarea vinului produs. O familie modestă, unde femeia era sănătoasă și mai erau 2-3 copii mărișori, era în stare să cultive 400-600 mp de plantație de viță de vie,²⁵ ceea ce îi aducea un venit însemnat, contribuind totodată și la desfășurarea schimbului de mărfuri.

Valea Mare dispunea și de terenuri importante pentru pomicultură și de fânețe extinse.

E greu să decidem, dacă au jucat un rol mai hotărâtor cultura plantelor sau zootehnia în asigurarea existenței locuitorilor satului Valea Mare, poate nici nu e semnificativ pentru că – prin folosirea celor mai precise investigații și analize – am ajunge la rezultate nesigure. În Moldova, în privința „deținerii”, creșterea și a folosirii în gospodărie a cailor sau a bovinelor pot fi adus în concordanță și cu apartenența etnică a gospodarilor. Începând cu ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea (nu dispunem de date mai vechi) putem remarca faptul că: în satele cu populația românească era preponderentă creșterea cailor, iar în satele cu majoritate etnică maghiară era caracteristică, având un procentaj mai însemnat, creșterea bovinelor. (Deși, dacă luăm în considerare acele sate maghiare, unde cărașia era o tradiție, enunțul de mai înainte nu e valabil, pot exista excepții). Din acea epocă - din păcate - nu dispunem de date separate referitoare numai la Valea Mare, datele sunt comasate cu cele ale satelor Fărăoani și Cleja, în cazul cărora corelația semnalată mai sus apare și mai pregnant. În 1792

în aceste sate proporția între trăsurile cu cai și cele trase de boi era de 1: 35,4,²⁶ ceea ce denotă existența în aceste sate a unui efectiv de cabaline mult mai scăzut, decât media pe țară. Chiar și din datele mai recente, provenite din secolul al XX-lea, rezultă că Valea Mare se numără printre acele sate moldovene, unde creșterea, ținerea bovinelor este prioritară.²⁷

În privința altor animale domestice putem remarca următoarele: în Valea Mare, în ceea ce privește proporția dintre oi – pe de o parte – și capre – pe de altă parte – ținute la stână, caprele aveau o mai mare pondere, decât media pe județ. Acest fenomen se îmbină într-un proces specific întregii Moldove, pe baza căruia putem trage unele concluzii. Într-un studiu de mai înainte, cercetând fenomenul schimbării în ultimele secole a proporției dintre oile și caprele ținute la stână, am constatat că în județul Bacău cu populația maghiară cea mai pregnantă, proporția caprelor față de celelalte animale domestice ținute la stână era cea mai semnificativă, și anume: 8,1%, ceea ce este de trei ori mai mult decât media socotită pe întreaga Moldovă²⁸ [...]

Sursa mândriei maghiarilor-ceangăi din Valea Mare constă însă nu atât în practica lor privind plantarea viței de vie sau în structura șeptelului ținut la stână, ci în îmbinarea sortii lor cu valorile culturii tradiționale. În primul rând, acel fenomen miraculos că – în pofida atâtor împotriviri, contraopozitii, a teroarei morale a aceluia care au complotat fățiș împotriva limbii maghiare – majoritatea și-a păstrat limba strămoșească chiar până în ziua de azi. Potrivit datelor din 2009, în comune ca cele ale fărăoanilor, marea majoritate a locuitorilor Văii Mari vorbește limba maghiară, 71% a populației o cunoaște, competența de folosire a limbii maghiare la copii, numai în ultimul timp, a început să se degradeze.²⁹

E un fenomen interesant – enigmatic chiar – că în culegerile de cântece populare ale folcloriștilor de seamă din secolul al XX-lea găsim foarte puține date provenite din Valea Mare. Chiar și Domokos Pál Péter a publicat numai 5 cântece din materialul cules în anul 1932 în Moldova, în ediția din 1941 a volumului său: *A moldvai magyarság* (Maghiarimea din Moldova), și anume: *Megitték egy szögien legient fejer paripájétt* (A fost omorât un fecior) cântat de Pánczél Kata, *Iéjfu Ráduj Piéter* (Ráduj Péter, cel tânăr)... , *Min meguntam eszt a cászárt szolgálni* (M-am plictisit să-l slujesc pe împărat...), *Kerek erdÉ, cÉndész patak* (Codru verde, apă lină) cântate de Róka Róza, *Sz elaluttam vala* (Și am adormit...) cântată de Petrás Márís. Toate acestea au fost notate de Bartók Béla.³⁰ Balada având ca rînd inițial *Iéjfu Ráduj Piéter* (Ráduj Péter, cel tânăr) apare și în volumul de cântece populare Rezeda.³¹ Dar nici volumul lui Faragó–Jagamas,³² nici culegerea de balade populare *Balladák könyve* (Cartea baladelor) a lui Kallós Zoltán nu conțin material cules în Valea Mare.³³ Veress Sándor însă, cel care a cules folclor în Valea Mare în același timp când și Domokos Pál Péter era prezent în localitate, avea un prilej

de bucurie când, în 27 iulie 1930 se pregătea să părăsească satul: „o cumnată în vârstă a gazdei, cea care împreună cu alte persoane era prezentă la masă (...) a dictat în mașină trei minunate balade. La două din ele am râvnit de mai mult timp. (...) Personajul uneia este ciobanul frumos, cel alb (...), cealaltă e balada Molnár Anna, un text de baladă integrat! Cea de-a treia, o baladă necunoscută mie, dar înrudită cu Kádár Kata (...). Spre seară a sosit primarul cu o ceată de feciori, cu care am lucrat până spre 1 noaptea, au venit cu cântece populare numai și numai de stil nou, majoritatea lor cântece de cătănie, învățate de la băieții secui în timpul militariei. Era o raritate să ascuți cântece maghiare despre ostașii regelui român, care răsunau cândva într-o cazarmă din București. Rezultat final: șapte cilindrii plini! Nu părăsesc satul cu mâinile goale! Mă bucur cel mai mult pentru cele trei balade culese de la femeia bătrână, pentru că sunt niște bucăți minunate, de o rară frumusețe, poate cele mai valoroase din tot ce am cules până în prezent.”³⁴

Din toate cele spuse putem concluziona următoarele învățăminte: în satul Valea Mare în prima parte a secolului al XX-lea era încă în tradiția orală vie un material folcloric valoros, important, ceea ce la sfârșitul secolului încetul cu încetul a început să piară din memoria locuitorilor, sunt de părere totodată că ar fi o concluzie pripită să ne bazăm numai pe câteva exemple. Cu atât mai mult, cu cât Gazda József prin anchetele lui „în adâncime” a adus la suprafață asemenea date din memoria colectivă, care pun într-o lumină nouă viața tradițională, soarta și cultura celor din Valea Mare.³⁵

Astfel Barbóczy Luca, cea născută în 1929, comentând, și-a exprimat părerea în privința slăbirii identității: în dialectul maghiar al celor din Valea Mare s-a păstrat mult timp pronunția cu *s* în cuvintele în care în limba vorbită maghiară se pronunță *ș* (pronunția „sâsâită”), iar în Fărăoani acest fenomen dialectologic nu mai este viu: „Cei din Vale se însoară cu cele de la Cacova (o parte a comunei Fărăoani – nota red.). Băieții din Cacova se căsătoresc cu fete din Vale, apoi sunt și aceia, care se duc după ortodocși și dintre catolici se găesc care trec la ortodoxie.” Andriskáné Csurár Magda, cu zece ani mai în vârstă, își amintește astfel: „Nu ni s-a păstrat în amintire toate rugăciunile învățate de la mama noastră. Am umblat în școală românească, dar când eram copii, în biserică se cânta în limba maghiară.” Coșa Anton – de o vârstă cu ea – își mai aducea aminte de acele vremuri, „când și în satul Valea Mare se preda – timp de câțiva ani alfabetul, scrierea maghiară, dar n-a ținut mult timp. Era Uniunea Maghiară și au trimis în sate câte un învățător maghiar.” Tot el își aduce aminte că – fiind tineri – și-au însușit cunoștințele gospodărești necesare subzistenței de atunci în munca comună cu părinții: „Fiind feciori, eram cei mai fericiți. Eram împreună cu părinții noștri: tata, mama și noi, toți frații. Ne bucuram că mergem la prășit... Ne sculam în zori. Mama se scula prima. Ia, copiilor, sculați-vă și voi, că răsare și soarele! (...) Nu se

scoală așa de târziu dacă vreți să ieșiți pe câmp la lucru! Trebuie să vă sculați mai devreme! Săraca de ea, vara, la ora trei, trei și jumate dimineața era pe picioare. Vai, scumpa mamă, cum să ne sculăm acuma, când ne e cel mai dulce somnul! Iau eu bâta la voi, dacă nu săriți imediat din pat! Bine, ne-am sculat. Până când a răsărit soarele, eram și noi la lucru. Imediat ne apucăm de treabă. Iacă așa, până când isprăvim cu săpatu. După două-trei săptămâni săpăm a doua oară. Ne-am îndreptat așa, după sfat. La amiază mama ne aducea de-ale gurii, dacă nu eram departe de casă. Altă dată duceam mâncarea în traistă cu noi. Așa era maica noastră. Se scula cu noaptea-n cap. Când noi ne-am dat jos din pat, mămăliga era gata. Ne duceam pe câmp, trăgeam la sapă bine-bine-bine! Aveam spor la lucru. Tata ne-a tot sfătuit să nu lăsăm prea des firele de porumb. Lăsați-le mai rar, așa mălaiu se face mai bine!”

Instruirea s-a derulat nu numai pe câmp, tânărul și-a însușit fazele construirii casei exersând tot prin practică. Orientându-se după tradiția seculară, omul nu era nevoit să inventeze lucruri noi, cum, în ce stil să-și construiască casa, în ordinea dictată de datini și omul mai puțin răsărit se orienta foarte bine, știa ce e de făcut și cum anume. Persoana intervievată pe care am mai amintit-o: Andrika Antalné Csurár Magda, deși, fiind femeie, știa amănunțit fazele de lucru ale construcției: „Fundatia a fost bătută cu pietre, au așezat atunci »tălpile casei«, niște grinzi mari, au înălțat »poiențile«, au pus deasupra grinzile, »căpriorii«, a urmat apoi acoperirea casei cu paie, cu trestie, cine ce avea. Ați văzut vreodată rândunicile, cum își construiesc cuibul? Și oamenii fac la fel casele. Unii au construit din grinzi așezate de-a curmeziș, una peste alta, alții au făcut zid de »boroană«, precum am văzut și aici... Au humuit-o cu lut. Făcut cu multă paie, să închege bine lutul, astfel procedat, nu cade din zid. Au frământat lutul cu mâinile lor, l-au amestecat cu paie și l-au humuit în zid. Au netezit apoi zidul cu palmele lor. După ce – astfel – au terminat cu humuitul, au tencuit zidul. Lutul pentru tencuială a fost amestecat nu cu paie, ci cu pleavă. Tencuiala au netezit-o cu o scândură. A urmat apoi acoperișul. Cu paie, trestie, draniță.³⁷ Cine ce interes avea. Au folosit mai cu seamă trestie.” Câteva cuvinte despre modul de încălzire a casei: „Casele au fost construite astfel, încât fumul se înălța direct sub acoperiș, în pod.³⁸ Și astfel se poate găti mai iute, decât pe sobă. Dacă au făcut găluște, nu au agățat ceaunul pe stativ, au făcut un foc mai mărișor și au așezat oala pe lângă foc, așa, în cenușă. Dacă focul era mai mare, au pus jur împrejur cești, însă în acest caz trebuia să stai lângă ele și să le păzești, pentru că, dacă flacăra le-a cuprins, s-au făcut țândări.”

Erau pe atunci niște ocazii tradiționale, șezătorile. Kósa Antal își aduce aminte astfel: „S-au adunat acolo și feciorii. Se sfătuiam, pălăvrăgeam acolo, se amuzau, rânjeau. (Și fetele) mai lasă jos furcile de tors. Mamele, tații lor se supărară apoi: Voi n-ați lucrat nimica, numai de joc vă e gândul! Și maica lor le zice: Vai, fetele mamei, vai, fetele mamei! V-ați

„dus la șezătoare numai ca să dansați și nu ați lucrat nimic! Să nu mai mergeți, dacă numai la joc vă e gândul! Ce fel de treabă e asta? Să văd fusul plin-plin cu ață! Și cu toții le ceartă: Voi nu faceți altceva toată noaptea, numai dansați! Unde e fusul? Nu e nici până jumate!”

Au fost confecționate astfel, manual, după datină și hainele apartținătoare portului popular, cele care au contribuit la o și mai mare frumusețe a fetei frumoase și la o și mai mare semeție a flăcăului zvelt. O cităm din nou pe Csurár Magda: „*Fata numai atunci era socotită frumoasă, chiar să fi fost încălțată în opinci și îmbrăcată în suman,³⁹ dacă a fost înfășurată⁴⁰ până pe sub bărbie în năframă.*” Însă cu acest mod de a se îmbrăca trebuia să se învețe și să se obișnuiască de mic copil, trebuia să cunoască fiecare bucată de îmbrăcăminte. Pentru acest scop fetițele: „*trebuia să poarte catrință, începând cu vârsta de trei ani. Mai bine zis: catrințe, pentru că, câte există, sunt de atâtea feluri și cu țesături diferite. [...] Fetele de mici copile erau învățate de mama lor. Ea le făcea »caierul«.⁴¹ Noi am tors. Când eram mai mici, am tors călți (pacișă). Pentru fiecare seară trebuia să terminăm și să dăm socoteală de două fuse pline. La sfârșit de săptămână ni s-a cerut o vârtelniță.⁴² Din amintirile lui Csurár Magda despre acele vremuri: »Aveam peste zece ani, torceam și chiar țeseam deja, până la măritiș. Mama îmi tot zicea ca să »terpenesc« fusul repede, repede, ca să nu stea. Că dacă nu fac, îmi dă peste degete. La început am tors »câlțul«⁴⁴, după aceea, »puful«.⁴⁵ Numai după ce am crescut, am început să torc cânepă. Îmi ziceam: învărte-te, fusule meu, dar să nu te umpli niciodată, să am loc și pentru firele următoare!»*

Apoi, din firul tors și din pânza țesută și-au croit singure îmbrăcămintea. Și croitul avea ordinea proprie care trebuia însușită de mic copil. Pe atunci „*feciorii umblau în cămăși brodate și în ȋtari,⁴⁶ nu purta nimeni pantaloni. Ei se îmbrăcau în cămăși cu mâneci brodate, iar cămășile bărbaților erau așa, mai uzate (...)* Pentru femeile mai în vârstă cămășile au fost cusute fără broderie, ele umblau în cămăși țesute și nu brodate. Și eu am țesut, dar numai cu două ȋte, prin cules manual. Mai sunt și cusături (...) Aveau port separat, numai ai lor cei din Barați, Lespezi, Mărgineni. Avea fiecare un port propriu. Unii aveau cămăși brodate cu motiv de cocor, alții cu platcă. Eu am cusut pentru fetițe, pentru cele micuțe. Acum nu mai coase nimeni. Dacă e noră cineva, nu știe să-și pună pe cap coțină⁴⁷ numai cherpă⁴⁸ – îmi povestește Farkas Jánosné Csurár Veronika. Este poate sora acelei Csurár Magda, care l-a informat pe Gazda József în mod amănunțit despre cunoștințele necesare vindecării bolilor. Aici redăm – ca mostră – următoarele: „*La bube se pune grăsime de iepure, asta le coace și le sparge. Dacă printre degetele picioarelor i se coace cuiva, trebuie spălat cu apă rece. Desfaci un fir dintr-o catrință uzată, de obicei negru, legi cu acesta degetul bolnav și îl vindecă. Dacă ȋți sare urciur pe pleoape, trebuie zdrobit un cățel de usturoi, pui peste rană și o vindecă. Usturoiul zdrobit e un leac bun*

și pentru bătătură⁴⁹, am cercat⁵⁰ și eu, o înmoaie puțin, iar dacă nu te încalți, va trece de la sine. Însă dacă iei pe picior cizme, papuci de cauciuc, bătătura se va dezvolta și mai bine. Dacă te-ai tăiat pe picior, legi rana cu floare de cicoare,⁵¹ floarea aceea albastră. Se mai pune pe tăietură și floare de crin înmuiat în untdelemn.⁵²

Un aspect de nelipsit al vieții colective tradiționale era și petrecerea, dansul popular, cu ocazia cărora tineretul se amuza grozav. Csurár Magda – cea care, fiind născută în 1919, în a doua jumătate a anilor 1930 o fi avut chef de joc – ne relatează și despre acest subiect. „*Pe când eram noi (tinere) am jucat pe lângă gardul bisericii. În timpul fiecărei duminici și a sărbătorilor. Au dansat fetele și băieții. Căsătorii nu. Cei având vârsta mai mare de 16 ani, până când s-au măritat. (...) Dacă a sosit o sărbătoare, totdeauna am făcut dans. A început după masă la ora unu și a ținut până la inserare, de la Paște până la Sfântul Andrei. Timp de iarnă nu am dansat numai la șezătoare. Pe atunci fetele nu jucau cu băieții, doar fete cu fete și băieții între ei. Acum au început să danseze fetele cu flăcăii, pe atunci nu era voie. Se spune că trebuie să faci penitență,⁵³ dacă fata joacă cu un băiat. De vorbit era voie, dar de dansat nu!”*

Maghiarii din Valea Mare sunt așa numiții „ceangăi de sud” sau cu o denumire mai recentă a lor: „grup arhaic de tipul Câmpiei Transilvane”, al căror material lingvistic a fost prelucrat – pe baza culegerii din Valea Seacă – de Csúry Bálint, după modelul Dicționarului dialectologic al „ceangăilor de nord” al lui Yrjö Wichmann. Biblioteca lui Csúry Bálint, împreună cu manuscrisul dicționarului, când au lipsit doar ultimele retușuri înainte de a fi dat la tipar, a fost nimicit, căzând pradă urgiei războiului.⁵⁴ Astfel stând lucrurile, materialul lingvistic al „ceangăilor de sud” trebuie adunat unul câte unul, spic după spic de pe miriște.

Traducere: Bartha György
Lectură: Ion Nete

1. Hajdú Moharos József: *Moldva – Csángóföld – csángó sors*. Balaton Akadémia, Vörösbény, 1995. 55.
2. Adabei, Viorel: Parohia Valea Mare. *Lumina Creștinului*, 2002. XIII. 5.
3. O. c. 11.
4. Benda Kálmán: *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706*. Teleki László Alapítvány. Budapest, 2003. 740–742.
5. Gabor, Iosif: *Dicționarul comunităților catolice din Moldova*. Ed. Cone-xiuni, Bacău, 1995. 283.
6. O. c.
7. *Diplomatarium Italicum* I. Roma, 1939. 209.
8. O. c. II. 505.
9. Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Budapest, 1987. 153.
10. Lahovari, Gheorghe Ioan – Brătianu, C. L. – Tocilescu, G. Grigore: *Marele dicționar geografic al României* V. București. 1902. 711.
11. Gabor 1995. 283.
12. Un „loc miraculos” în povestioară, pentru că drumul străbătut are mai mult de 200 de km.
13. Domokos 1987. 206.
14. Benda 2003. 742.
15. Veress Sándor: *Moldvai gyűjtés. Magyar Népköltési Gyűjtemény* XVI.

Szerk.: Berlás Melinda és Szalay Olga. Magyar Néprajzi Társaság – Múzsák. Budapest, 1989. 308–309.

16. Tánczos Vilmos: A moldvai csángók lélekszámáról. In Pozsony Ferenc (szerk.): *Csángósors*. 1999. 29.; Același autor: A moldvai csángók magyar nyelvismere 2008–2010-ben. *Moldvai Magyarság*, 2012. 2. 14–18.

17. Domokos 1987. 127.

18. *Pater Zöld*. Bibliotheca Moldaviensis. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2002. 55.

19. Kovács Ferenc útinaplója. In Veszely Károly – Imets Fülöp Jákó – Kovács Ferenc *Utazása Moldva–Oláhban – 1868*. Maros-Vásárhely, 1870. 50.

20. Ababei 2002. 11.

21. Veress 1989. 310.

22. Domokos 1987. 206.

23. *Lumina Creștinului*, 1998. X. 23.

24. Gazda László: *Csángómagyar falvak II*. Nap Kiadó, Budapest, 2010. 258.

25. Kós Károly: Csángó néprajzi vázlat. In *Tájak, falvak, hagyományok*. Kriterion, Bukarest, 1976. 119.

26. *Topographische general Beschreibung der im Jahre 1788 von der 1789 von der Römisch. Kaiserl. Königlichen Armee in Besitz genommene fünf moldauischen Bezirken I–II*. Wien, Kriegsarchiv. Citează: Domokos 1987. 105.

27. Vezi mai detaliat Halász Péter: „Olyan lovaim voltak, úgy húztak, mint az ökör...!” In *Bokréta kötögetem vala. A moldvai magyarok néprajzához*. Európai Folklor Intézet, Budapest, 2002. 206–209.

28. Halász Péter: A kecsketartás jelentőségének változása a moldvai magyaroknál. In același autor: „*Cserefának füstje hozta ki könnyemet...*”. *Néprajzi, tudománytörténeti írások a moldvai magyarokról*. KJNT Kolozsvár, 2015. 110–112.

29. Tánczos Vilmos: A moldvai csángók magyar nyelvismere 2008–2010. *Moldvai Magyarság*, 2012. 2. 14–18.

30. Domokos Pál Péter: *A moldvai magyarság*. Kolozsvár, 1941. 257., 288., 361., 362., 363.

31. Același autor: *Rezeda. 96 csángómagyar népdal*. Zeneműkiadó, Budapest, 1953. 51.

32. Faragó József – Jagamas János – Szegő Júlia: *Moldvai csángó népdalok és balladák*. Bukarest, 1954.

33. Kallós Zoltán: *Balladák könyve*. Kriterion, Bukarest, 1970.; Helikon, Budapest, 1973.

34. Veress 1989. 311.

35. Gazda József: *Így tudom, így mondom*. Kriterion, Bukarest, 1980.; Același autor: *Hát én hogyne siratnám*. Szent István Társulat, Budapest, 1993.

36. stâlpi

37. șită, confecționată din lemn de brad

38. podul casei

39. confecționată din postav

40. legată

41. mănunchi de cânepă sau lână legat de furcă pentru tors

42. câta ață conține

43. cuvântul „a terpeni” nu figurează în niciun dicționar ceangău. Înțelesul ar fi, pesemne: „a învărti”

44. pacișă, cânepă de slabă calitate.

45. cânepă mai fină

46. pantaloni confecționați acasă din postav alb

47. bentiță de strâns părul din mărgelă

48. un fel de náframă din pânză țesută acasă

49. piele întărită la picior

50. am încercat

51. cichorium intybus

52. ulei comestibil

53. pentru iertarea „păcatelor”

54. Balassa Iván: *Csúry Bálint*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 96–98.



Nagypatak helynevei

Nagypatak két északnyugat–délkelet tájolású, keskeny, *Szőlőpatak* és *Nagypatak* nevű patakok völgyében, illetve a két patak összefolyásából keletkezett kiszélesedő völgytorkolatban terül el. Négy nagyobb, ma is számon tartott házcsoportból, falurészből áll, amelyek nevei *Szőlőpatak*, *Nagypatak*, *(Z)oldaliak*, *(Z)alszeg*, román megnevezésükön *Valea Dragă*, *Valea Mare*, *Costița* és *Vale de Jos*. Ezek a kisebb házcsoportosulások kezdetben csak lazán kötődtek egymáshoz, aztán idővel összenőttek és mostanra egy egységes faluképet alkotnak. Nagypatak kül- és belterületei nagyjából egy kelet–északnyugat tájolású földszávon találhatók, némileg beszorítva a szomszédos települések határai közé. Ezt a beszorítottságot jelzi az, hogy szántóik, földdarabjaik két kivétellel nem nyúlnak be mélyebben más falvak határába.

Nagypatak földje kelet irányába nagyjából Trunkig, a Szeretig tart, de vannak, voltak darabjaik a Szereten túli Diószén határában is; dél irányába a klézsei, észak irányába bogdánfalvi, bukilai, illetve ferdinándújfalvi földek határolják. Klézse Buda nevű falurészébe nyúlik be egy többnyire nagypataki tulajdonú nagyobb darab. Délnyugat irányba Forrófalvával, vagy ahogy gyakran mondják, Kákovával határos, nyugat–északnyugat irányba erdős területei révén átnyúlik az Tázló völgyi Rosszpatak, Orosa, Gajdár határáig. A falu száz évvel ezelőttig erdős területen feküdt, amit az Alexandru Ioan Cuza-féle 1864-es földreform, majd az első világháborút követő földosztást követően kezdtek irtani, megművelni. Mindezek eredményeként a falu még inkább felhúzódott a két völgybe, az erdők irányába. A településrészek belső viszonyainak feltárása, történeti alakulása, a régi faluhelyhez kötődő hagyomány, emlékezetanyag egy következő kutatás tárgya lesz. Itt jegyezném meg, hogy a *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706* című kiadványban¹ olvasható egy 1696-os moldvai, egyházi település- és családösszeírás, amely többek között felsorolja a Forrófalvi parókiához tartozókat is². Ebben a felsorolásban már megjelennek a „Valle Draga”, „Valle Mare”, és „Costiscia alias Oldola” kifejezések, vagyis a ma is ismert *Szőlőpatak*, *Nagypatak*, *(Z)oldaliak* falurészek. Valószínűleg a *(Z)alszeg* még ekkor nem létezett, vagy jelentéktelen volt. A könyv szerkesztői az Oldola településrészt nem tudták azonosítani, illetve a „Cacova Maior” melletti „Maioros”-t, vagyis Magyarost tévesen Gajcsána–Magyarfaluvá azonosították.

A nagypataki területeket átvágja a Bákó–Adzsud országút, ami a hozzá kapcsolódó falusi műút hálózatokkal teljes mértékben meghatározza a jelen közlekedés és kapcsolattartás irányait. A régi, észak–déli, Bukovinából Galacig, illetve a Szeret terétől Onyest, Tázló, Tatros völgyeinek, és Erdély

irányába tartó szekérutak, gyalogösvények egy nagy vonalában még rekonstruálható kereskedelmi, kapcsolati hálóra, búcsújáró hagyományra nyújtanak rálátást. Nyilván ez a jelenség nemcsak Nagypatakra jellemző, viszont figyelmeztet egy évszázados mentális térkép nagyon gyors eltűnésére is. Egy olyan mentális térképnek, amelynek az idő- és térképzetei, arányai, és irányultságai egy teljesen más szerkezetű, léptékű, tájékozódású világról, életvitelről is hoznak híradást. Abban a világban, ahol – ahogy egyik beszélgetőtársam mesélte –, *máندن*, *de máندنت* kézi erővel csináltak, és ahol leginkább lábón és állati erő segítségével jártak be nagy távolságokat, másként élték meg az időt, a Teremtőtől kimért élő napot. A helynévanyag, a *hályák nává* gyűjtése során elmesélt, *álrendített* családtörténetekből az derül ki, hogy a kollektív emlékezetben megőrzött falu zártága egyáltalán nem jelentett elszigeteltséget. Ennek a fajta nyitottság-szerkezetnek a feltárása egy roppant izgalmas feladatnak ígérkezik annál is inkább, mert az anyagi, de talán inkább a szellemi behatások nagyon nagy hatással voltak a falunak mint közösségnek, jobb szó híján kollektív lelkiségére is. A falut körülölelő csipkekerítés nemcsak konkrét határt vont a falu lakói, közössége köré. A papokról, ferences szerzetesekről, diákokról, szent életű emberekről, búcsúkról, jeles napokról szóló történetek egy nagy hatású, dinamikus, sokszor tragikus kimenetelű kollektív lelki életéről adnak hírt. Arról, hogy a falu tere spirituális tér is. A régi keresztutak, keresztetek és keresztállítók, a közösség búcsújai egy már csak nyomaiban fellelhető spirituális élményanyaghoz köthetők, ami egyben tájélmény is. A falun belüli és közvetlen határának régi, kitüntetett pontjai a *budinok*, az állandó források, kutak, az agyagos gödrök, egy-egy mesterember házaik voltak, amiket ösvények kötöttek össze, és amelyek szabad átjárást biztosítottak udvarokon, telkeken.

Nagypataknak saját temploma 1921-ig nem volt, akkor építették a négy falurész metszéspontjában egy kisebb emelkedőn a mostanit. Addig a forrófalvi régi templomba jártak misére. Papilak viszont még régebből létezhetett, ahová lejártak Forrófalvából, Klézseből a páterek, szerzetesek. A temetőbeli kápolnát a XVI. században építették, és felváltva használják a forrófalviakkal.³ A szájhagyomány számon tart egy *eszkítot*, kolostort a Nagypatak falurész Forrófalva felé eső oldalában. A kolostorra ráépítettek, temetőjét eltüntették. Helyét, emlékezetét talán a *Göröge* határrész őrizte meg.

Nagypatak sziszegős nyelvjárása beszélőik némileg bizonytalan véleménye szerint elkülönül a tőle északi irányba található Bogdánfalva, Ferdinándújfalva és Trunk szintén régies, sziszegős nyelvtől, még akkor is,

hogya tudják, hogy az is *olyan módú*, mint az övéké. Egyik beszélgetőtársam szavai szerint régen az emberek megkelesztették a helyeket, vagyis nevet adtak azoknak, hogy tudják, kinek-kinek hol van a saját helye, darabja. Azokat számon tartották akárcsak a gyerekeket, kapcsolatuk érzelmi kapcsolat is volt. A helynevek felsorolásakor nagyon sokszor elhangzott a tér, tere régies kifejezés, szókapcsolat is.

A beszélgetőtársaim családi, közösségi emlékezete nagyjából a Cuza-féle 1864-es földreform időszakáig terjed. Az akkori földosztás nagyon sok család életében hozott emlékezetre méltó változást. A közösség birtokában lévő határ ekkor nőtt meg számottevően. Az egyházi és bojári birtokokon kimért darabok nevei többnyire megőrizték a régi román elnevezéseket. Az is előfordul, hogy a magyar helynévnek van román megfelelője is, ami többnyire nem tükörfordítás.

Természetesen szükségesnek látszik a környező települések helynévanyagának a mihamarabbi felgyűjtése, feldolgozása is. Nagypatak vonatkozásában leginkább a bukilai, ferdinándújfalvi, trunki, klézsei, forrófalvi darabok esetében elengedhetetlen, mert ezeknek a falvaknak a darabjai keveredtek leginkább egymással. A beszélgetőtársaim mindig megálltak a nagypataki földek képzeletbeli és valóságos határánál, néha jelezték, hogy ismerik a túlsó oldalon található darabok neveit, de az már a bukilaiak, ferdinándújfalviak dolga, hogy *álrendítsék*. A nagypatakiak képzeletében mesés vagyonnal rendelkező Fodor bojár család birtoktete felnyúlt egészen Bákó határába, ezt mint némiképp a faluhoz kötődő birtokot is számon tartják.

Az alább felsorolt helynévanyag legnagyobb része és a hozzá tartozó emlékezetre méltó dolgok a most 70, 80, 90 esztendő beszélgetőtársaim, adatközlöim elhaltával (és ebben ők maguk is egyetértettek) maguk is el fognak tűnni. Az alábbi jegyzék távolról sem teljes, folyamatos bővítésre szorul, ugyanis a kisebb helyek, földdarabok, gödrök neveit sok esetben csak a tágabb család, szomszédság tudta, használta.

BELTERÜLET HELYNEVEI

Bocskor korcsomája: a négy falurész találkozásánál lévő, valamikori 1940–1950-es években működő korcsoma, korcsomát, üzletet működtető család neve;

Buláj: a *(Z)alszegben* található korcsoma a Forrófalvára vezető út jobb oldalán, a híd előtt;

Bulájnál: jelenleg is működő vegyes bolt a *(Z)alszegben*;

Casa tineretului: román kifejezés, jelentése „ifjúság háza”. Az egyház gondozásában álló közösségi épület. A *Táplom* közvetlen közelében található;

Chioșc: román szó, jelentése „bódé”, jelenleg is működő kisüzlet az *Eskola* mellett;

Csúri: a négy falurész találkozásában található mézárszék neve, amit a Csúri család működtetett a 1940–1950-es években;

Csúri kertek: Nagypatak *(Z)orhegy* oldalában található, szőlős, gyümölcsös neve, nagyjából fedi a *Kertbe* név által jelölt helyet;

Dispensar: román szó, jelentése „rendelőintézet”, a modern építésű épület a *(Z)alszegben*, a Forrófalvára vezető út jobb oldalán, a híd előtt található;

Eskola, Eskoláknál: a modern építésű állami iskola épületei a falu elején, a faluba vezető út jobb oldalán;

Fodor Márton malma: a falurészek találkozásánál található malom, amit a legendás Fodor család működtetett a 1940–1950-es években;

Göröge, Görögének háljá: a *(Z)oldaliak* falurész, a falut nyugatról határoló dombvonulat egy része, görög kalugyerek, szerzetesek helye volt, onnan származtatják a nevet, tocsilákat, kerek fenőköveket faragtak, hasítottak;

Kert, kertbe: *Nagypatak* falurészen, az *(Z)orhegy* oldalában található, szőlős, gyümölcsös neve;

Magazin mare: román kifejezés, jelentése „nagy üzlet”, a falu központjában a régi *Bocskor korcsomája* helyén épült modern üzlethelyiség;

Nagypatak: román nevének Valea Mare, északnyugat irányba a bal felőli falurész, patak völgy neve, és egyben a falu névadó része, patakja is;

Prevelié: bolt a 1940–1950-es években, a négy falurész találkozásánál, a mai nagy falusi üzlet helyén, egy magyarul is tudó Brándies zsidó tulajdonában;

Szilistye patak: a falut átszelő patak neve a falu előtti lapályosabb részen, az egyik adatközlő szerint házak voltak ott, amit aztán felhagytak;

Szimon kopuja: *Görögének helye* közelében, az egyik, Forrófalvára vezető zsitárkapu neve;

Szőlőpatak, Szőlőpataka, Szőlőpatakja: románul Valea Dragă, északnyugat irányba a jobb oldali falurész, patak völgy neve;

Táplom: a falu központjában álló 1921-ben épült templom épülete, mellette található a papilak, románul „parochie” épületegyüttese;

(Z)alszeg: románul Valea de Jos, a falut alkotó egyik házcsoport neve;

Zirádák helye: Zsitárkapuk, határkapuk őrzőinek, a Zsitárok házainak a helye;

Zirádák kopuja: Zsitárkapu, határkapu, négy volt a csipkével körbekerített faluban;

(Z)oldaliak: románul Costița (ejtsd: Kosztica), a román „oldal, oldalborda” jelentésű szóból, a *Göröge oldalában* és *Lérántig* tartó domboldalon található falurész, házcsoport neve;

(Z)orhegy: *Szőlőpatak* és *Nagypatak* falurészek közötti magaslat, domb neve, tetején keresztet, keresztút található, szőlős és felhagyott szántóföldek, legelők vannak rajta.

KÜLTERÜLET HELYNEVEI

Alsó patak: Forrófalva Kákova nevű falurésze és Magyaros közötti völgyből eredő patak neve a darabok között, a Szeretbe torkollik;

Alsó út – Magyaroszi út: Magyaros nevű forrófalvi falurészből ereszkedik alá a Bákó–Adzsud múútra;

Béolar: szántó a *N(y)ikuljok* mellett a trunki határban;

Biró mihiék: valamikori kert helye, neve, méhes, amiben küpük, odús fák voltak, a klézsei határ fele;

Biérc: a falut nyugat felől határoló nagy dombsor neve a *Léránttól* déli irányba, és ami letart Klézse-

ig, irtvány, kb. 100 évvel ezelőtt vágták ki onnan az erdőt;
Biérc alatt: a dombsor és a *Nagypataka* közötti részek, szőlősök helyei;

Biérc tátájá: szántók már a forrófalvi földekkel közösen, annak határában, újabban kezdik beépíteni;

Bivolár: a román „bivaly” jelentésű szóból, szántó a Trunk közeli határában, a *Lanul Mieilor* nevű helyre is mondták, illetve ez utóbbi helyet is beleértették;

Bocskor korcsomája: szántó, a műútról Bukilára vezető mezei út mentén található valamikori korcsoma helye, ami a műút építése körül időben működött;

Bokrosok: *Csuri kertek* mellett, elvadult, bokros hely;

Boloskoája: szántó a Klézse közeli határában, a *Krisztea* mellett;

Bukilák: szántók neve Bogdánfalva Bukila nevű falurésze és a *Szőlőpatak* falurész között;

Bukilai hegy: magaslat, Bogdánfalva Bukila nevű falurésze területén, déli oldalán található a nagypataki tulajdonú földek;

Buláj kutak: a ferdinándújfalvi határ közelében, egy zökkenőben, kumpanás, jó vizű gémes kút;

Bürgös, Nagy-, Kisz-: szántók a *N(y)ikuljok* és *Boloșcoia* között;

Cărămida plánja, plánok: a klézsei határ fele, a műút két oldalán, valószínűleg téglaegető helyek voltak;

Coșeri: szántók az *Alsó patak* két oldalán;

Cserész: *Bulikák* iránt, a *Szőlőpatak* feletti darabok egy részének a neve, *Pánacs* mellett, szőlős;

Cserés dombja, Cserés oldal: a tágabb domboldal megnevezése;

Csicsol: legelő, a *Csicsolai erdőktől* délre;

Csicsola, Csicsolai (z)árdiők: erdő, a *Fenyősz* és *Szőlőnke* közötti erdős hegy neve;

Csicsolai kápona: a *Csicsolai erdőben* található tisztáson álló kápolna, búcsújáró hely neve. A kápolna egy valamikori leprajárvány emlékére épült, a falu és a környező települések betegeit ide hozták ki, itt különítették el.

Dánacs gödör: a *Szőlőpataki* határrészen egy kisebb völgyecske neve;

Diáknak a szűlűje: szőlős, a Klézse fele eső határában;

Dumáké: erdős, legelős határrész a *Szoros* közelében;

Felső patak: a faluból kifolyó patak neve a földdarabok között, a Szeretbe torkollik;

Fenyősz: a *Csicsoli erdő* déli részében, *onnan jó a patak*, Nagypatak;

Feteke hegy: magaslat Orosa határában;

Fogások – Nagyfogás – Kicsifogás: szántók nevei a *Bukilákban*;

Gagioaia: a *Csicsoli legelők* közelében, legelős rész neve;

Gümölcsébe: a legtávolabbi nagypataki helynév, a Tázló völgyében található Rosszpatak (Livezi – Valea Rea) határában, vagy határát jelölő, ott található helynév;

Három árok: letartott Klézséig, az erdő között található;

Határ patak: a klézsei és a forrófalvi–nagypataki földek találkozásánál folyik;

Határi híd: a *Szilistye patak* fölötti híd, a *Lérántra* felvezető út megy át rajta;

Határi út: a klézsei és a forrófalvi–nagypataki földek találkozásánál, a *Bérc* oldalába található;

Határi út: a bogdánfalvi, bukilai és a nagypataki határt elválasztó út neve;

Hidegkút: *Fenyősz* rész közelében található forrás, hely neve;

Iváncsa gödre: a Bákó–Adzsud műút bal oldalán, a *Felső patak* közelében. Útszéli fogadót, *hánt* működtetett egy Iváncsa nevű zsidó, volt egy kút is a közelében.

Kákovai ucca: Forrófalva Kákova falurészből alávezető út neve;

Káalom kutak, -kúti, -kútja: a trunki határában, 3 jó vizű *fallás, bugyinak*, kútnak helye;

Kápolna alatt: ott van a határ Bogdánfalvával;

Kendereszkék, kendereszek: 1-2 rúd nagyságú kenderföldek a temetővel szemben, mellett;

Kicsi zátal: a falu és a műút közötti dombhát falu fele eső része;

Kohálok: valószínűleg a „cohal”, erdőcske jelentésű román szó csángósításából keletkezett helynév, szántók a Klézse közeli határában, betartott a Szeretig;

Kolektív: a faluba vezető út bal oldalán, közvetlenül a falu bejáratánál található az Állami Gazdaság, román mozaikszóval CAP, épületei, istállói. Az irodaépületet ferences nővérek vásárolták meg az 1990-es évek elején, ahol zárdát működtetnek. Az istállók egy részét ma is rendeltetésének megfelelően, másik részét magánvállalkozások használják.

Kölesz pojána: szántók *Káalom kútja* közelében;

Kövecses: *Nagypatak* falurész közvetlen közelében található helyek neve, *Nagypatak zoldalában, házakra nyúlik ki*;

Krisztea, Kriszténél: szántó a klézsei határ közvetlen közelében;

Kristea kútja: a *Krisztea* nevű helyen található forrás neve;

Küszkléze: gödör, szántók, a klézsei, budai határba benyúló nagypataki, forrófalvi tulajdonú, vagy valamikor általuk birtokolt földek neve, egy részét beépítették az utóbbi 80 évben;

Lanul mieilor: román kifejezés, „bárányok vetése, tábláj” értelemben, szántók a *Káalom kútja* mellett;

Léránt, Liérántok: a *(Z)oldaliak* házcsoporthoz és a *Biérc* között, *fiódesz gödrök*, jó minőségű agyagot termeltek ki a kollektivizálásig, utána feltöltötték szeméttel, tetején van a Forrófalvához tartozó latin, magyar és román feliratos kereszt, egyes részein szőlős, szántók;

Lonka: szántók *Kölesz pojánától* déli irányba;

Lásloaia: romános kifejezés, Lászlóké értelemben, szőlők és pallagok, vagyis művelésből kivont, felhagyott, legelős területek a klézsei határában;

Nagyerdők: *Csicsoli (z)árdiőktől* déli irányba;

Nagygödör: *Nagypatak* falurész közvetlen közelében található helyek neve, *Kövecses* és *Nagymál* szomszédságában;

Nagymál: *Nagypatak* falurész közvetlen közelében található helyek neve, *Nagygödör* szomszédságában;

Nagymásiók: szántók a Klézséhez közeli határában;

Nagyzátal: névromlásként: *Subzátal*, a falu és a műút közötti dombhát műút felőli része, szántók;

Najmán⁴ szőlője: már egy bogdánfalvi, bukilai határrész neve, de megjegyezték, hogy addig tartanak a pataki darabok;

N(y)ikuljok: szántók, betart a *Vízig*;

Nyugító: szántó a *Cărămida plânja* közelében, *nyugították a marhákat, má t hegy vot*;

O(a)ndráska szülűje: a Klézse fele eső határban;

O(a)ndris völgye: *Nagyverdiők*ben található, félreeső völgy neve;

Páncs: a *Szőlőpatak* feletti magaslat egy részének neve, a *Szent Mihál keresztje* és *Cserés* között;

Pop pojána: a *Porcăriék* közelében található tisztás neve;

Porcăriék: a *Nagyverdiők* egyik része, a román vaddisznót is jelentő szó csángósításából keletkezett helynév;

Porgolász: *Csicsolai erdők* közelében, legelős helyek, neve egy régi tűzvész emlékét őrzi, *meg vot gyúlva az erdő*;

Potok tára: *kitart a foluig*, a *Felső patak* szűkebb környékének a megnevezése;

Rakottász: erdő, a *Feteke hegy* közelében;

Szebi mállja: hely a *Csicsoli legelők* közelében;

Szent Mihál keresztj: a *Szőlőpatak* feletti magaslaton található kereszt, az általa jelölt hely neve;

Szár János keresztj: a Nagypatakot Bogdánfalával összekötő megyei út felénél álló régi, öreg, latin feliratos kereszt;

Szentlélek dombja: *Nagypatak* falurész közvetlen közelében, Forrófalva felé eső magaslat neve, az ott található kereszt, pünkösdi búcsújáró hely neve, *Szent Mihál keresztjével* átellenben;

Szoros: *Zembruljok* erdő rész közelében, szőlős, felhagyott szántók;

Szólónke: *Szólónkéből jó* a *Szőlő patak*;

Szuszáva: a román „műút” jelentésű szó csángósításából képzett helynév, a Bákó–Adzsud műutat jelöli;

Támató, Támató melye: a forrófalviakkal közösen használt temető, aminek jobb oldalába a kákovaiak, bal oldalába a patakiak temetkeztek, temetkeznek;

Támátái támplom: a temetőben található XVI. századi fakápolna;

Törész: *Küszkléze* közelében található szántó neve;

Török hídja: a *Felső patakon*, a Bákó–Adzsud közötti műút vezet át rajta;

Zadagina: *lütösz hely Nagyzáltaltól* Bukila fele;

(Z)agyagos, (Z)agyagos hegy tátáje: a *Nagypataki* falurész feletti magaslat neve;

Zembruljok: román szó, bölényes jelentésben, a *Nagyverdiők* egyik része, talán a valamikor itt is honos bölény populáció után, erdei kaszálók neve;

(Z)orotász: szántók a *Fogásoktól* nyugatra, Bukila irányába;

Várnicákba: a *Nagyverdiő* egyik része, a román „mészégető” szó csángósításából keletkezett helynév;

Víz: Szeret folyó;

Víz partja: Szeret partja;

Víz terén, Vízen túl: a Szeret bal partján, a diószéni határban található nagypataki földek helye;

(Z)ágres: szántó a *N(y)ikuljok* mellett, *tavaszhelj*.

Adatközlőim: Duma Mihály (sz. 1941), Farkas Hulubár Ilona Borbála (sz. Kósa, 1935), Moraru Solomon Erzse (sz. Benke, 1951, Klézse), Zuszka Ferenc (sz. 1953), Zuszka Veron (sz. Fercádi, 1950), Zsitár Anna (sz. Szél, 1947) voltak.

1. *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706.* I–II. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2003. Gyűjtötte és sajtó alá rendezte: Benda Kálmán, Jászay Gabriella, Kenéz Győző, Tóth István György.

2. Id. mű.: 741–746.

3. A temető évszázados fatemplomáról és magyar vonatkozású emlékeiről lásd: Bucur Iulian: A forrófalvi temetőben álló Szent Márton fatemplom. *Moldvai Magyarság*, 2010. december, 2011. január, február, március, április.

4. Petrus Matthias Neumann kb. 1884/1885–kb. 1927/1928 között magyarul miséző, nagy hírű, magyar szellemiségű bogdánfalvi minorita pap.



OLÁH-GÁL ELVIRA

Látogatóban Nagypatakon

Katrincás, sötétruhás asszonyok a ködös, őszi hidegben, férfiakat egy-egy tehén- vagy lovasfogaton látni, főleg idősebbeket. Luxus személyautók suhannak az aszfaltos úton, mintegy jelezve, hiábavaló az igyekezet őrizni a régmúltat, a világ magával sodorja a falut. Az idősebbek természetesen válaszolnak vissza a magyar köszönésre. Az „Adjon Isten jó reggelt/jó napot!” -ra „Adjon az Iszten” a felelet. Mert Nagypatakon a beszédük jellegzetesen selypítő, vagyis sz-ző a nyelvjárásuk. Néhány asszonyt megszólítok, életükről kérdezem. Kiderült, szinte minden családból kirajzottak a gyermekek. „Itáliba, Eszpanyba, Angliba, Fráncába” (Olaszországba, Spanyolországba, Angliába, Franciaországba) mentek dolgozni. *Róka Anna* néni meséli, hat gyermeke közül csak egy él az országban, Bukarestben. Olaszországban és Angliában élő unokái egymással már nem tudnak beszélni, a gyermekei közös nyelve pedig a román, amikor hazajönnek. Egyelőre járnak haza, építenek, tervezik, hogy majd egyszer végleg is visszatérnek, de gyermekeiknek már nincs kötődése. „Az elmenész, megválás szomorú, de ez a világ, mit csánjunk. Úgy mondják, hogy visszajőnek, de nem tudódik, mikor.”



Gál Ruth magyartanár a Szilágy megyei Erkedről került Nagypatakra tanítani. Csinos házban lakik, szőlőskert, gyümölcsös veszi körül a modernizált házat. Tulajdonosa háromgyermekes, elvált nő, Olaszországban dolgozik, gyermekei ott járnak iskolába, egyikük már dolgozik is. Egyelőre albérletbe adta ki feljavított házát, aztán ki tudja? Volt szó arról, hogy hazatér – meséli a nagypataki pedagógus, aki a Romániai Magyar Pedagógus Szövetség szakmai felügyeletével kialakított Moldvai Magyar Oktatási Programban vállalt munkát 2014-ben. A kolozsvári tanító-és óvóképzőn végzett, és taná-

raitól, kollégáitól hallott a csángómagyarokról. Kíváncsiság vezette, amikor jelentkezett a programba, és bár Kolozsvárra is sikerrel vizsgázott tanítói állásra, Moldvát választotta. A negyedik tanévet kezdte idén, munkáját megosztva Nagypatak és Forrófalva között. Összesen 50 kisdíák jár a választható magyaróra, 30 Forrófalván, 20 Nagypatakon, elemisták és felső tagozatosok, az I–IV. és V–VIII. osztályosok csoportjában. A nyelvi állapotról kérdezem: „A két faluban is nagyon eltér a magyar nyelvhasználat. Forrófalván nem beszélnek sz-ezve, pedig összetartozik Nagypatakka. A nyelvtudás a gyerekeknél attól függ, hogy ki neveli. Ha a külföldön dolgozó szülők a nagyszülőkre bízzák, a gyerek inkább használja, és egészen biztos rendelkezik passzív nyelvismerettel. Velük az iskolában is könnyebb a tanulás. Akik viszont fiatalabb családból származnak, ők nem annyira, vagy egyáltalán nem beszélnek magyarul. Velük az alapoktól kell kezdeni: bemutatkozás, köszönés, stb. Szüleik sem beszélnek magyarul, a 30-40 éves nemzedék már nem használja a nyelvet, bár ők még értenek. Volt olyan anyuka, aki három gyereket beíratta magyar órára, de ő maga csak románul beszélt legalább egy fél évig, bár én magyarul szóltam. Aztán egyszer átváltott, talán észre sem vette” – meséli a pedagógus.

Duma Denkuj Mihály 1941-ben született, 76. évében jár. A szülői háznál tesz-vesz egyik vejével, aki egy 99 éves körtefa odvas ágait vágja le. Az egykor módos ház („goszpodár emberek voltak valamikor, volt föld, szőlő, minden”) faragott tornáca félig lebontva, nyikorogva nyílik a régi ajtó, bent régi



bútordarabok, a falon szépen elrendezett fényképtabló. Az egyedülálló katonakép szomorú emléket idéz („A feleségem testvére volt, akit a ’70-es években Foksányban elnyuvasztottak a kollégjai”). A szekrényben úgy állnak egymásra rakva a hosszú vászoningek, ahogy még az öreg szülők hagyták, egyik-másik ujján szép régi hímzés, a szék támláján a hímzett melles bundák, molyrágta mivoltukban is szépek, díszesek. Mihály bácsi mesél:

„Magyar iskolában jártam három évet, 1953–55 között, négytől eléfelé. Tizenegyen voltunk, két leánka és kilenc fiú. Utána a magyar helibe bétették a rusz nyelvet, ami addigél esz vót, de megszaporították. Akkor a faluban csak magyarul beszéltek, nem esz beszéltek olá hul. Nagyapóm, anyámnak az apja és az anyja írástudó emberek vótak, pedig akkor gyíren vót olyan ember, akik tudták az írást. Ezek az öregek tudtak, de magyarul olvasztak, magyarul beszéltek, olá hul nem tudtak. De osztán jött egy bolond ember, szekretár a primarián (titkár a község házá n – szerk.), aki azt mondta, ő megromanizálja a falut. Elvátotta a nevüköt. Anyám vót Róza, de úgy írta bé, Ruxandra – cigánka név, eh, řa řa Ruxandra (hé Ruxandra néni) –, az apám vót András, s őt bétette Andrieřnek. Űgy szíríssze meg az embert, ahogy akarta. Osztán bébolondultak a papok esz, azt szokták mondani, hogy mŰk nem húzó dünk a magyaroktól, hanem a románoktól. Akkor apókám, az öreg, mét nem tudott



rományul, kérdem én?! Megvan az út, meliken jártak át az emberek Külsőrekecsin felé át Somolyóra, a búcsúra. Meziřláb mentek. Én esz vótam. Vót az Űdvözlégy Mária, Miatyánk, én esz tudtam. Vót egy páter, klézsei születésű, az énekeket tanította magyarul, Ioan Minus vót a neve, magyarul esz énekelt a templomban. Három gyermekem van, egyiket kivittem Szentgyörgyre tanóni, moszt Bákóban van, tud magyarul. Másik fiam Itáliában dolgozik. Moszt az unokák nem beszélnek, értnek, de nem beszélnek magyarul.” Mihály bácsi ma már nem gazdálkodik, különös módja van a tagosításnak arrafelé – meséli. Csak elvették a szántókat a farmerek, nem kérdeztek semmit, és valamit adnak a gazdáknak, akik nem részesülnek a terület alapú támogatásból, ám megmaradt nekik az adó. Az elöljárók tudják, de – talán – mindez tudtukkal történik.

Nagypatak utcáin gyakori látvány a szépen feldíszített és szobrokkal kiegészített szentély. Zsitár Szél Anna néni mélyen vallásos, háza szentek szobraival, képeivel, és általa különösen tisztelt egyházi személyiségekről készült fényképekkel, emléktárgyakkal van teli. A csíksomlyói Szűzanya román nyelvű imája mellé román nemzeti zászlót tűzött, amit minden zarándokútjára magával visz a világba – meséli. A ferences világi rend tagjaként különös tisztelet övezi a ferences papokat, közöttük is elsősorban Ioan Maria Duma titokban felszentelt püspököt, akit személyesen ismert. Amikor róla beszél, beszédében az első magyar bibliafordítók szavait hallom vissza:

„Tuggyák-e, eszes állat vót, vetekedték, met tartott a szenteséges pápához, azt monta, hogy tőle nem bír elválni. S úgy tartott a Jó Iszten héza, hogy mikor eljöttek a ruszok s a szekuritáté hívatta, s kérdették, hogy mit adjanak néki, s azt mondta, nem kíván egyebet csak hagyják el, hogy a ferences gúnyát hordozza. Szenki nem hordozta, met szétszakasztották a ferenceseket, s ő hordozta.” Óra hosszat is mesélne róla, jótéteményeiről, emberi nagyságáról, szerénységéről, szilárd hitéről.

Anna nénitől a temetőbe visz utunk. Szívesen megnéznénk a kis fatemplomot is, de a kulcs csak késő délutánra került elő. Kívülről csak a harangtorony alatti bejárati ajtó felirata olvasható: *Bálint Márton csinálta*. Feltehetően az ajtó készítője lehet, nem az építője. A templom védőszentje Szent Márton, az oltárképről pedig tudjuk, nemrég restaurálták Szombathelyen. Forrófalván a plébánián kérdezőnk rá Măriuř Felix plébánosnál, akinek első kérdése: magyarul vagy románul beszéljen? Azok közé a fiatal papok közé tartozik, akik – köszönhetően az Esztergom–Budapesti Főegyházmegye és jászvásári püspökség egyezségének – Budapesten tanulták a magyar liturgiát. Felix páter egyházbjogot tanult és a Batthyányi téri Szent Anna-templomban szolgált. Antal Vajda János forrófalvi hagyományörző kereste fel magyarországi szakemberekkel, hogy restaurálnák a képet. Elvitték és négy hónap után hozták vissza, de már nem került vissza a kis fatemplomba, a plébánián őrzik.



Érdeklődésemre azt is elárulja: a keresztút képei is ott vannak a forrófalvi plébánián, egy raktárban őrzik, azok is restaurálásra várnak. Igaz, egy hiányzik – teszi hozzá, legalábbis ezt hallotta a korábbi plébánostól. Hosszasan beszélgettünk a plébánossal a csángókról, identitásról, hagyományokról, de végére odajutottunk: csak türelemmel és szeretettel szabad ezeket a kérdéseket kezelni. Egyetértettünk!

A kis templomba mentünk, amelynek kulcsa csak később került elő. Belseje eléggé elhanyagott, mintha szegénylivaló lenne, akárcsak az oltár aljában, függönnyel eltakart, fából faragott korpusz, amelyen megkopott a festék és Krisztus testét kikezdte a szű. A keresztút képeinek helyén beüvegezett szentképek fényképmásolatai. Amit azonban nem lehetett eltüntetni: a fakeresztek magyar felirata. Itt látható az az emlékkereszt, amit talán maga Petrás Incze János, a tragikus sorsú, tudós klézsei pap faragott apjának. Utolsó tanúja a moldvai magyarság történetének. 1844-ben, amikor Jerney János errefelé járt, így írt utazásáról: „a csángók ősi fészkeben, nagy fakeresztekkel ellátott sírkertében kezdém meg. Keresgéltem és ásatgattam olyanokat, minőkről az a tájéki legvénebbeknek még csak sejtelmük sem vala eddigelő, azaz hajdani sírköveket... Feltűnt nemsoká, egy magyar iratot és 1540-es számot viselő, utána még hat.” Ma már nyoma sincs ezeknek a köveknek, a földbe süllyedt fakeresztek feliratát pedig lekoptatta az idő és a történelem fintora. A temető magyar feliratait, amelyeket Jerney még olvashatott, eltűntek, maradt azonban a „lapos-selyp beszéd”, amelyet már akkor is

a „néhány oláh” szó mellett „helyes kötetű, értelmes beszéd, pajkos gyerkőcze beszéd”-nek vélt. „Ezen nyelv nem lehet fattyú ágazata, elcsikart kinövése nyelvünknek, hanem valóságos dialektusa” – állapítja meg Jerney János, akinek szavai ma is igazak, valóságok.

A kis fatemplom tornyát egy hazaért nyugati vendégmunkás, Zsitár Szél Augustin javította meg. „Gyermekkoromban csak magyarul beszélünk otthon, nem is tudtunk románul, amikor mentünk iskolába. Négyen vagyunk testvérek, a legnagyobb fiú pap lett, Gyulafehérváron végzett, 1991-ben szentelték fel Nagyváradon, most Belényesen szolgál. Kapcsolatba jöttem én is a papokkal, sokat megismertem, mert jöttek látogatóba a bátyámmal: Bálint püspök úr, Albert atya, Berszán Lajos. Olyan is volt, hogy itt aludtak nálunk.”

A vállalkozó háza a legmodernebb stílusban épült és a legteljesebb kényelemmel van berendezve. 1993-ban Magyarországra ment dolgozni, majd 1999-től Olaszországban dolgozott építkezésben, majd hazatért szülőfalujába. Mint mondja: Nagypatak hozta vissza, bárhol ébredt is a reggelre, csak itt érezte magát otthon. Természetesen munkája ott tartotta, de szíve itt maradt. Családjá nem tért haza. Elindított otthon is egy építkezéssel, fuvarozással foglalkozó vállalkozást.

A temető fakápolnájának tornyát barátaival együtt felújították. „A falu legnagyobb kincse, de sokan nem értékelik, mert nem tudják. Sokat kellene ott csinálni, de nem sokan akarnak foglalkozni vele. Tönkrement a tető, amikor két évvel ezelőtt a toronynak nekifogtunk, átfújta rajta a szél. Újradeszkáztuk és zsindelyeztük. Most sürgős a tető lenne, de én egyedül nem tudok. Sajnos nem érdekli az embereket.” Guszti kitérően beszél magyarul, de ha identitásról beszél, azt mondja: „Úgy érzem, román nem vagyok, az biztos. Román állampolgár vagyok, de nem román, mert csak iskolában tanultam. Ember kell lenni, ez a fontos, aztán mi vagyok? Csángó vagyok.”



Az Úr és a nép szolgálatában

A Nagypatakon született vagy szolgált papok közül többen is kiemelkedtek a moldvai klérus átlagából, vagy jó, vagy éppenséggel rossz értelemben. A szomszédos Forrófalváról Nagypatakot is terrorizáló Romilla Bonaventuráról már esett szó, de születtek és éltek itt olyan lelkiatyák is, akik valóban megérdemelték ezt a címet. Mindenekelőtt a mártír életű, románul Gherghina Ioannak nevezett lelkészt kell említenünk, aki 1915. március 25-én született Nagypatakon. Románosított nevének eredeti, magyar formája Gyërgyina – talán Győrbíró? – János, csángó hívei Gyërgyina páterként ismerték. 1929-ben lett novícius a moldvai minorita ferences rend szemináriumában Halasfalván (Hălăucești), s szerzetesi fogadalomtétel után, 1941. május 11-én Lujzikalagorban szentelték pappá. Szabófalva, Tatrosvásár, Burjánfalva és Kelgyest után, 1947-ben nevezték ki Lészped plébánosává, ahol akkor fakultatív módon magyar nyelven folyt az oktatás, utóbb éppen Kallós Zoltán tanárságával. Gyërgyina páter Jézus tanítványaihoz intézett felhívását – „menjete s hirdesséte az ígémet minden népnek a maga nyelvén!” – követő gyakorlata szerint híveivel megegyezve, egyik héten a nagymiséte tartotta magyarul s a kicsi miséte románul, a másik héten fordítva. 1959-ben azonban, a magyar nyelvű oktatás megszüntetésével egy időben, 1959. január 9-én, Kallóssal együtt letartóztatták, s a jászvásári katonai ügyészség 9 évi börtönre, 4 évi kényszermunkára és teljes vagyonelkobzásra ítélte. Mint egy vele együtt szenvedő székely plébánostársa később elmondta: a Duna-deltába száműzve naponta egy szobányi(!) földet kellett kiásniuk embertelen körülmények között. Az 1964. júliusi általános amnesztiával, a valódi bűnösökkel együtt szabadult és Somoskára került plébánosnak hívei nagy örömeire. Itt már nem prédikálhatott



és misézhetett anyanyelvükön, de ha kérték, így gyóntatta őket. Magyarországról érkező paptársainak sem engedhette, hogy magyarul misézzenek a somoskai templomban, mert mint mondta: „Súlyos következményei lennének kegyedék számára is, ha följelentenének bennünket, hogy magyarul miséztek a magyar híveknek.” Nyugdíjba menetele után, 1980-tól szülőfalujában, Nagypatakon szolgált „kisegítő lelkipásztorként”, 1989 után pedig Prezestre kerül az öreg szerzetesek otthonába, ahol 1998 júliusában (!) nyugdíjmegvonással fenyegették, ha magyarországi paptársait fogadni merészeli. 1998. december 21-én szabadította meg az Úr ettől a földi pokoltól, s december 23-án temették Nagypatak ősi temetőjébe.¹

2013-ban a Fialatok a Moldvai Csángókért Egyesület támogatásával szobrot állítottak neki a könyvtár előtti kertben. Csoma Gergely szobrászművésznek ez már az ötödik csángóföldi szobra. A kétszeres életnagyságú tölgyfa portrészobor, amelynek leleplezésére egy jó kis ünnepséget szerveztek, karakterisztikusra sikerült, de ott van benne az a szilárdság, és meggyötörtség, amit ő maga is tapasztalt Gyërgyinában. A csángókat jól ismerő Csoma elmondta, hogy egy alkalommal személyesen is találkozott Gyërgyina Jánossal, felidézte az ő emlékét, beszélt az embertelen körülményekről, amelyek között több ezer társával együtt a Duna-csatorna kényszermunkáborában 8 éven keresztül dolgozott a mártírpap.

A páter temetésén részt vett falustársa, az ugyancsak Nagypatakon született Kósa Antal (Anton Coșa), magyarul kiválóan értő és beszélő papi személy, aki a besszarábiai (Moldávia) Kisjenőben (Kisinyov) tölti be a püspöki hivatalt. Nagypatakon élt mómókája sok-sok magyar egyházi és világi éneket tudott. Így vallott gyermekkoráról: „Kisgyerek koromban a családban megtanultam magyarul beszélni, de mivel a szomszédok románul beszéltek, én magam kisgyerekként elkezdtem beszélni a román nyelvet is. Az egész faluban egyesek beszélnek: hol magyarul, hol románul. Egyik köszön magyarul, a másik válaszol románul. Mások mindkét nyelvet egyidejűleg használják. Ez a beszédmód nagyon természetes, és úgy tűnik, hogy nagyon régi. Akkor is, ha már nem tiszta ez a nyelv, mi magyarnak érezzük. (...) Karácsony előestéjén, amikor kolindálni járnak a házakhoz, voltak gyermekek, akik el tudták énekelni magyarul a karácsonyi éneket. Elismerésként a házigazdák megajándékozták egy nagy kalácscsal! Én is emlékszem még nagymamámra, sőt édesanyámra is, aki tudott magyarul egy vasárnap reggeli imát és egy nagyböjti éneket. Ez mai napig öröm számunkra, és néha-néha megkérjük édesanyánkat, hogy mondja el nekünk a vasárnap reggeli imát. Most ismét megkértem őt, és sikerült leírnom, hogy Önök is megismerjék:

Felkelék én vasárnap jó régvél,
 Kimenék én az ajtóm elejibe,
 Kitekinték e magosz Kálváriára.
 Ott van egy káponyecsko,
 Belül van kegyelmesz,
 Kiviül vala aranyosz,
 S ott vala Asszonyunk, Mária leborulva.
 Szent haja leeresztve,
 Szent szíve elirvadva.
 Olvassza vala
 Százhusz szemecskét,
 Özvegyekért és árvákért isz.
 Odamene mi Urunk, Iszteniünk.
 Azt kérte Asszonyunk, Máriától:
 Minek van ő leborulva,
 Szent haja leeresztve,
 Szent szíve elirvadva?
 Azétt vagyok én leborulva,
 Szent hajam leeresztve,
 Szent szívem elirvadva,
 Hogy harmad napjától
 Nem láttam a Szent áldott Fiecskámot.
 Asszonyunk, Mária ha térgyen hegyre mene,
 Szent Fiát a keresztfán meglátná!
 Asszonyunk, Mária a térgyen hegyre mene,
 Szent fiát e keresztfán meglátá.
 Azt szólá: Ó, áldott Szent Fiam!
 Hogy lehetne, hogy én érted meghalhaszszak?
 Édesanyám! Értem meg nem halhat,
 Mert ha értem meghal, minden anya
 Meghal az ő dermekeiért.
 Ki eszt menden vasárnap jó régvél elmondhaszsa,
 Mennyei országnak a polcát megláthaszsa.
 Amen!²²

A Nagypatakon született papok között kiemelkedő helyet foglal el Ioan Maria Duma püspök, aki 1896-ban – Márton Áron gyulafehérvári püspökünkkel egy évben – született, 14 évesen lépett be a halasfalvi ferences szemináriumba. Részt vett az első világháborúban, majd tanulmányait befejezve, 1924-ben szentelték pappá Rómában. Előbb Szabófalván, majd Halasfalván és Galacon szolgált.

„1948-ban a latin rítusú római katolikus püspökök közül csupán Márton Áron gyulafehérvári és Anton Durcovici jászvásári püspökök maradtak meg hivatalukban. Miután a két püspök megtagadta az együttműködést, a kommunista hatalom megtorló intézkedésekbe kezdett: Márton Áront és Anton Durcovici-ot 1949. június 21-én, illetve június 26-án letartóztatják. A kommunista hatalom csalódottan konstataulta, hogy a két vallási vezető elszigetelésével nem lanyhult a katolikus egyház ellenállása a hatalom azon igyekezetével szemben, hogy az egyházat engedelmes felekezetté degradálják, mivel a Vatikán, amely előrelátta a Szovjetunió érdekszférájába jutott államok katolikus-ellenes politikáját, megfelelő megoldásokat talált az egyházi vezetés folytonosságának fenntartására. Fel-



Ioan Maria Duma püspök Zsitár Anna néni édesanyjával

függesztve a megüresedett püspöki szék betöltésére vonatkozó kánonjogi előírásokat, a Szentszék 1949. július 29-én kelt rendeletében (*De Nominatione Ordinariorum Substitutorum*) a rezidens püspököket felhatalmazta arra, hogy a megbízható papok közül két helyettest (ordinarius substitutust) nevezzenek ki, akik a kinevezésük sorrendje szerint vegyék át a püspök feladatkörét, amennyiben a hatóságok a püspököt akadályoznák az egyházmegye vezetésében. Az ordináriusnak, amikor az egyházmegye élére kerül, úgyszintén ki kellett neveznie egy papot, aki majd őt követi hasonló minőségben. A kánonjog az ordinarius substitusoknak a püspökéhez hasonló egyházkormányzati jogokat biztosított. A fentiekén kívül, mintegy tartalék, kiegészítő eljárásként, a Nunciatúra megbízatást kapott arra, hogy titkos püspököket szenteljen, ezek között említjük meg Duma János, Boros Béla és Joseph Schubert püspököket.²³

Ioan Maria Dumát 1948 decemberében szentelték püspökké, 1951-ben azonban letartóztatták és 25 év börtönbüntetésre ítélték. Büntetését végül 4 évre csökkentették, 1955 szeptemberében szabadul ki, kényszerlakhelyéül a iasi-i püspöki palotát jelölték ki. Itt kapja meg Márton Áron tájékoztató levelét is 1956 februárjában:

„Tájékoztató Duma János apostoli delegátus számára
 Monsignore,

Nagy örömmel és testvéri szeretettel köszöntöm kiszabadulása alkalmából. Reméltem, hogy rövid időn belül személyesen is találkozunk, és megbeszélhetjük a mindnyájunkat érdeklő kérdéseket. Sajnos, Főtisztelendőséged újabb internálásával ezt a halvány kilátást is köd borítja be.

Jasi magányában tehát levéllel keresem fel, egyrészt, hogy tájékoztassam, másrészt, hogy segítsen az ügyeken, ha tud. Jasi papok Főtisztelendőséged kijelentésére hivatkozva azt állítják, hogy Főtisztelendőségednek az Apostoli Szentszékől az egész ország területére szóló rendkívüli felhatalmazása van. Ha ez igaz, akkor talán hozzáfoghathat egy-két probléma megoldásához.”

A köszöntő sorok után az egyházmegyék vezetésének rendezéséről, az egyházmegyék súlyos helyzetéről, gondjairól, a görög katolikusok helyzetéről olvashatunk a levélben, melyet Márton Áron a következő mondatokkal zár:

„Ne vegye rossz néven, hogy sokat fecsegetem. Főtisztelendőségnek van ideje, hogy hosszú leveletem elolvassa, nekem pedig lelki szükséglet, hogy kibeszéljem magamat. Elnézését kérem azért is, hogy leveletem magyarul írtam. Főtisztelendőség jobban tud magyarul, mint én románul. És ha egy-két szót nem értene meg, bizonyára akad a környéken egy búsuló magyar, akit segítségül hívhat. Magamat és ügyeinket imáiba ajánlva, maradtam Főtisztelendőségnek igaz tisztelem nyilvánításával Krisztusban testvére

Márton Áron s. k. Gyulafehérvár, 1956. február 20.²⁴

Ioan Duma püspököt 1956 őszén a Konstanca megyei Kogălniceanura „számúzik”, onnan 1958-ban áthelyezik Târgu Jiuba, ahol 1981-ben bekövetkezett haláláig plébánosként működött. Nagypatakon temették el. Szülőfalujában híven ápolják a titokban felszentelt püspök emlékét, a könyvtár és a falumúzeum az ő nevét viseli, ahol személyes tárgyaiból kis kiállítás is megtekinthető.



Zsitár Anna néni személyesen is ismerte a püspököt, házában „szent sarkában” több fényképe is megtalálható. Szívesen mesél nekünk róla:

„Gye tot tartott Nagypatakhöz, gye tot eszes állat vót, ulljan vót, hogy nem birt egy guvern es semmit se vele csinálni, vetekedett, tartott a szentséges pápához. Úgy tartott a Jóistenhez hezza, hogy amikor eljöttek a ruszok a kettődik verekedéskor, akkor ő Galacba paroh vót. Elfutott az egész, de ő kiállott. Amikor visszajöttek azok a rendezések, mindenki a helire, odahítták a szekuritáthez, s mondták neki, hogy mit adjanak neki ezért. Ő nem kívánt szemmit, csak hagyják, hogy a ferences gúnyát hordozza. Szenki nem hordozta 30 évig, amikor felszakasztották a ferenceseket. 49-be vót püspöknek felrendezve, de nem iasi-i püspöknek, nem

tutták aszt engedni. Ő nem lehetett legyen püspök itten, mert nem vót kárnétja. Durcovici-ról nem szokot tudok én, csak annyit, ők prietenyok vótak. Én őt nem kaptam, testvérem van megbérmálva vele, a nagyobb néném. Amikor bezárták, nem akarták hagyni az egyházat püspök nélkül, a nuncius szentelte fel Dumát, mert birt felelni mendenről, amit kért a rendezés. Egyféle küldöttje vót a pápának, de nem rekommandálódhatott, mint püspök, csak ment, vizitálta a helyeket még Árdeálban is. Kellett a szentséges pápának feleljen, hogy hogy van is Romaniében. Aztán azt mondták, hogy spion, s megbüntették, elzárták. Gye tot tartotta a legaturát Márton Áronnal is.

A férjem Târgu Jiuba mene dolgozni. Jött vót egy ifjú páter a faluba, s mentem, hogy fizessek egy misét, hogy Isten segítse meg a gazdámat. Kérdi, hol dolgozik, mondom, ne hol. Hát nem tudja, hogy ott van egy páter innet a faluból, egy öreg páter. Ha hazajön, jöjjön el hezzám. Írt egy írást Duma püspöknek, hogy a gazdám vigye el. Aztán én is jártam nála. Mikor megláttam, milyen szegénységbe van, majd elepedtem. Hazajöttem, s mondtam, hogy úgy kell csánni, kell vinni annak az állatnak es valamit. Összepakoltam, amiből vót, s elküldtem. A néném vitte el, s ott es maradt egy időre gondozni őt. Minden áldott nap imádkozott értünk, a Zsitár családért.

Nem akármilyen lélek vót, az Iszten erőst szerette őt, imáját meghallgatta. Azt mondta nekem egyszer: az amelik az anyanyelvet nem tudja megtakarítani s megböcsülni, legszegényebb ember e földön.”

A Nagypatakon szolgált papok közül mindenképp meg kell említenünk Ioan Minuț páter is, aki az 1953-ban megalakult, Forrófalvától leszakadt önálló nagypataki plébánia első plébánosa volt. 1907-ben született Somoskán, 14 évesen lép be a halasfalvi ferences szemináriumba, 1932-ben szentelték pappá, Lészpeden, Ojtuzon, Sinaia-n volt plébános. Az idősebb falubeliek még jól emlékeznek rá, hiszen 23 éven keresztül, 1975-ig szolgált a faluban. Latinul, románul és magyarul is misézett. Nem törődött azzal a fentről jött rendelettel sem, miszerint csak románul misézhet, ő továbbra is több nyelven végezte az istentiszteletet. Összetűzésbe is került emiatt egy Salamon nevezetű kántorral, aki a helybeliek elmondása szerint csak románul volt hajlandó énekelni a templomban. Ármánykodásai a pap elhelyezéséhez, majd nyugdíjazásához vezettek.

Nagypatak, más moldvai csángómagyar falvakhoz hasonlóan, több papot is adott az Úrnak az elmúlt évszázadban. A plébánia statisztikája jelenleg 18 papot, 1 diakónust, 1 szerzetest és 8 seminaristát tart számon. Ebből hat pap a iasi-i egyházmegyében, hét külföldön, négy Erdélyben és Bánátban, egy pedig Bukarestben szolgál.

1. Gyergyina páterre vonatkozó adatok forrása: Jáki Sándor Teodóz: *Csángókról, igaz tudósítások*. Való Világ Alapítvány. Budapest, 2002. 89–94.

2. *A moldvai csángók*. Szerk.: Diószegi László. Teleki László Alapítvány, Budapest, 2006. 115–116.

3. Lásd bővebben: Denisa Bodeanu: Márton Áron püspök letartóztatása, pere és börtönbüntetése a Szekuritáté Irattárát Vizsgáló Országos Tanács (CNSAS) dokumentumai tükrében. *Székelyföld*, 2012. augusztus. XVI. évf. 8. szám. 81–105.

4. Márton Áron: *Válogatott írásk és beszédek*. Székely Könyvtár, 18. kötet. Csíkszereda, 2013. 235–241.



ELŐFIZETŐK

ROMÁNIA

BAJNA GYÖRGY – Gyergyószentmiklós; **BÁLINT MÓZES** – Székelyudvarhely;
CZELLE CZ JENŐ – Marosvásárhely; **CSISZER IMRE CSABA** – Csíkszereda; **CORNEL CADAR** – Iași; **DÁNILÁ IOAN** – Bákó;
FORRAI TIBOR – Homoródszentpál; **FÜLÖP LAJOS** – Székelykeresztúr;
ISTÓK GYÖRGY – Klézse; **ISTOC MIHAI** – Klézse; **KAKAS ZOLTÁN** – Sepsiszentgyörgy; **KISS MIKLÓS** – Csíkszereda; **KONSZA VILMOS** – Sepsiszentgyörgy;
KOVÁCS ISTVÁN – Sepsiszentgyörgy; **LÉSTYÁN SÁNDOR** – Kézdivásárhely;
PÉNTEK JÁNOS – Kolozsvár; **ROBU ALEXANDRU** – Kolozsvár; **SEPRÓDI JÓZSEF** – Dicsőszentmárton;
TAMÁS KLÁRA – Csíkszereda; **TÁNCZOS VILMOS** – Kolozsvár; **TIMÁR KARINA** – Kolozsvár; **VITOS LÁSZLÓ** – Csíkszereda

MAGYARORSZÁG

BITTMAN KÁROLY – Zirc; **CSÓTI MÁRTA** – Budapest; **DÓSA GYULA** – Szolnok;
DR. ERDEI ANTAL – Gyöngyössolymos; **ERDŐSINÉ KÉRY JUDIT** – Budapest;
FELFÖLDI ELEK – Budapest; **FÖLDELMESI LÁSZLÓ** – Karmacs; **GÁTAY ISTVÁN** – Devecser; **GERGELYNÉ KOVÁCS MÁRIA** – Budapest;
GYÖNGYÖSSY LAJOS – Budapest; **DR. GYURKOVITS KÁLMÁN** – Mosdós; **HÉJJ CSABA** – Budapest;
HUDÁK JÓZSEFNÉ – Szerencs; **DR. ISZLAI SÁNDOR** – Berettyóújfalú; **JÓZSA LÁSZLÓ** – Tápiógyörgye; **DR. KÁLMÁN FLÓRA** – Kecskemét;
DR. KÉRY SÁNDOR – Budapest; **IFJ. KÉRY SÁNDOR** – Budapest; **KÖZSÉGI KÖNYVTÁR** – Besenyszög; **DR. KÓVÁRY GYÖRGY** – Zirc; **KUKODA VILMOS** – Zirc;
MOLNÁR ALADÁR – Sopron; **MUNKÁCSI GYÖRGY** – Szolnok; **NAGY JUDIT** – Pécs;
NEMES SÁNDOR – Hejce; **PAPP DEZSŐ** – Békésszentandrás;
DR. SURDY MIKLÓS – Budapest; **SZEMES KÁLMÁN** – Budapest;
TOST ATTILA – Sopron; **VÁRKÖVI LÁSZLÓ** – Vác;
VERES LÁSZLÓ – Budapest; **ZIRCI ORSZÁGZÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY** – Zirc;

MÁS

DR. DOBÓ ATTILA – Németország; **DR. DOBÓ TIBOR** – Németország;

INTÉZMÉNYEK

ATCOM SZÖVETKEZETI TÁRSASÁG – Csíkszereda; **BOD PÉTER MEGYEI KÖNYVTÁR** – Sepsiszentgyörgy; **CSÍKI SZÉKELY MÚZEUM** – Csíkszereda;
KÁJONI JÁNOS MEGYEI KÖNYVTÁR – Csíkszereda;



9 771224 535005

17004